

2.3 ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ІННОВАЦІЙ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ЛЮДИНОМІРНІСТЬ І ПСИХОМІРНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

*Ірина Єршова-Бабенко, Алла Семенова, Діана Козобродова,
Олена Медянова, Інна Косяк, Алла Колодяжна*

Abstract. The section specifies and substantiates the philosophical and methodological aspect of the human dimension of the quality of education through the prism of the ideas of the unity of the world and the transdisciplinary unity of scientific knowledge; provisions on the general connection and integrity of phenomena and processes of society development; studies of scientists who present theories of studying personality as an open, self-developing system; psychosynergetic approach based on the ideas of integrity of perception of the world, nonlinearity, deep interconnection of chaos and order, randomness and necessity; humanistic pedagogy, self-development of the individual in the process of professional activity. The essence of trends in changes in value orientations is revealed as a special social basis, which, on the one hand, is characterized by a philosophical and cultural outlook that should determine the global function of modern scientific knowledge and determine its social power; and on the other hand, it expresses the progress and modernization of education in different historical epochs; the characteristics of the content of humanity and digitalization are updated.

The essence of the phenomenon (as a notion and concept) of «psychodimensional environments/systems» is specified from the standpoint of psychosynergetics; it is proved that the psychodimensionality of social reality plays an important role in understanding social and socio-cultural processes, crisis states of their subjects, which are caused by psychodimensionality, against the background of crisis states of society itself as a social reality. In addition, the study considers social reality both from the standpoint of its existence in the form of the social environment and culture external to a person, and in the form of the internal mental/intra-personal and neuropsychic environments. It is emphasized that to date, both forms contain manifestations of the digital environment in its proportion, which is rapidly increasing in terms of human and psychological dimension. It is argued that, in general, this position can be characterized by the conceptual model (new philosophical category) of «the whole as a whole» and the concept of «b-r (m/s,...)» - «brain-psyche (mind/consciousness, ...)». The article considers one of the options for solving the formulated problem, i.e. ensuring social innovations in conditions of uncertainty in terms of increasing attention to ensuring the preservation of humanity

and psychological dimension of the social reality of vocational education by developing and implementing new methodological content for organizing psychosynergistic educational and teaching activities aimed at forming the social responsibility of future professionals.

Keywords: humanity, psychological dimension, quality of education, postnonclassical paradigm, professional development, personality, digitalization, social self-organization.

Анотація. У розділі конкретизовано та обґрунтовано філософсько-методологічний вимір людиномірності якості освіти крізь призму ідей єдності світу і трансдисциплінарної єдності наукового знання; положеннями про загальний зв'язок і цілісність явищ та процесів розвитку суспільства; працями науковців, в яких представлені теорії вивчення особистості як відкритої системи, що саморозвивається; психосинергетичним підходом, що заснований на ідеях цілісності сприйняття світу, нелінійності, глибинного взаємозв'язку хаосу і порядку, випадковості і необхідності; гуманістичної педагогіки, саморозвитку особистості в процесі професійної діяльності. Розкрито сутність тенденцій змін ціннісних орієнтацій, як особливе соціального підґрунтя, котре з одного боку характеризується філософсько-культурологічним світоглядом, що має визначати глобальну функцію сучасного наукового знання та обумовлює його соціальну силу; з іншого – виражає прогрес і модернізацію освіти у різні історичні епохи.; актуалізовано характеристики контенту людиномірності та цифровізації.

Конкретизовано сутність феномену (як явище та поняття) «психомірні середовища / системи» (ПС) з позицій психосинергетики; доведено, що психомірність соціальної реальності відіграє важливу роль щодо розуміння соціальних та соціокультурних процесів, кризових станів їх суб'єктів, що зумовлюються психомірністю, на тлі кризових станів самого суспільства як соціальної реальності. Окрім того в дослідженні розглянуто соціальну реальність як з позиції її існування у формі зовнішнього для людини соціального середовища, культури, так і у формі внутрішньо психічного / внутрішньо-особистісного, нейропсихічного середовищ. Акцентовано, що до теперішнього часу обидві форми містять прояви цифро-середовища в його пропорції, яке стрімко збільшується щодо людино- та психомірності. Аргументовано, що у загальному вигляді така позиція може бути схарактеризована концептуальною моделлю (новою філософською категорією) «ціле у цілому» та концептом «b-p (m/c, ...)» – «мозок-психіка (розум/свідомість, ...)». У роботі розглянуто один з варіантів розв'язання сформульованої проблеми, а саме забезпечення соціальних інновацій в умовах невизначеності в аспекті посилення уваги на забезпеченні збереження

людиномірності й психомірності соціальної реальності професійної освіти шляхом розробки та впровадження нового методичного контенту організації психосинергетичної навчальної та виховної дії спрямовану на формування соціальної відповідальності майбутніх професіоналів.

Ключові слова: людиномірність, психомірність, якість освіти, постнекласична парадигма, професійний розвиток, особистість, цифровізація, соціальна самоорганізація.

Вступ

Сучасне суспільство живе в умовах нестабільності та ризику, які породжуються чимдалі більшим ступенем невизначеності сучасного світу. Характеристики соціальної реальності змінюються, проявляючись такими атрибутами, як пластичність («плинність» З. Баумана), нелінійність, складність та хаотичність.

Образ і реалізація соціальної системи як усталеної ієрархічної структури відходять у минуле. На зміну їй приходить складний соціум – соціальне середовище, що перебуває в стані постійного становлення. Розвиток і впровадження інформаційних технологій, цифровізація кардинально змінюють соціальний простір. Тепер про нього говорять, що він фрагментується та дробиться, стаючи мережевим, позбавленим чітко виражених центрів. У цих нових умовах акцент переходить не просто і не тільки на важливість таких характеристик соціальної реальності, як її хаотичність та психомірність, а й демонструє їхнє безперервне потенціювання одне одного.

Соціальна реальність сьогодення показує, що існування в суспільстві, яке безперервно змінюється, збільшує такі вимоги до людини, як психологічна лабільність і гнучкість, вироблення навичок соціальної мобільності, здатність

адаптуватися до потоку соціальних практик, які постійно змінюються, і, нарешті, ставитися до хаосу просто як до норми та вміння жити в його умовах.

Іншими словами, виникає нова галузь досліджень – екологія психіки, що розглядає її як складну відкриту самоорганізовану систему / середовище, виражену гіперконцептом «b-p (m/c, ...)», яка за визначенням включає здатність до хаотизації та до існування в її умовах.

В умовах хаотизованого складного соціуму не тільки формуються нові типи раціональності, переосмислюються просторово-часові відносини, а й закладаються основи для виникнення людини нового типу.

Дійсно, сьогодні соціальна реальність – це не тільки структури та функції, але й невизначеність, хаотизація себе і навколишнього, що задаються і поглинаються суб'єктивним осмисленням особистістю своїх власних вчинків, простором людських відносин.

У цій роботі з позицій синергетичного та психосинергетичного підходів порушуються проблеми хаотизації та психомірності соціальної реальності, які на сьогодні є актуальними як у психології, так і в соціальних науках.

В Україні психосинергетичні дослідження були розпочаті в 1990-х роках. Їх продовжила наукова школа та Одеське відділення Українського синергетичного товариства під керівництвом проф. І. В. Єршової-Бабенко з 2002 року і дотепер.

Ця розвідка є продовженням і розвитком попереднього етапу цих досліджень, які здійснювалися у філософії та методології науки, теорії пізнання, в загальній психології та реабілітації. Їх розширення реалізовано в галузі соціальної філософії, психології і педагогіки.

1. Філософсько-методологічний вимір людиномірності якості освіти

Сутність феномену людиномірності науки, також як і процесуальний аспект у розумінні наукової об'єктивності, полягає у знятті протистояння класичного віддзеркалення буття у свідомості та некласичного його конструювання: взаємодія того, хто пізнає і того, що пізнається і оцінюється в перспективі постнекласичної парадигми. Людиномірність наукового пізнання відображає його неподоланну суб'єктність, яка не тотожна суб'єктивності як характеристиці, що протистоїть науковому ідеалу об'єктивної істини, але акцентує увагу на тому, що наукове пізнання завжди здійснюється у конкретній перспективі та з певної точки зору. Наука класичної епохи претендувала на пізнання *sub specie aeternitatis Dei* (латинською). Усвідомлення недосяжності і небажаності такої позиції, принаймні у сфері суто наукового пізнання, призвело до становлення некласичної парадигми з її поглядом *ex nihilo nihil fit* (латинськ.). Де-факто було викреслено запитання про істину та об'єктивну реальність з основної тематики філософських досліджень наукового пізнання, що звело об'єктивність виключно до інтерсуб'єктивності. На протипагу принципам релятивізму, постнекласична наука, обґрунтовуючи свій ідеал об'єктивної істини, і відновлюючи чимало ідей філософів ХХ століття, які залишалися досі неактуальними і навіть забутими, про взаємну причетність світу і людини, конкретної людської особистості, як іманентного та повномірного суб'єкта наукового пізнання, – не усуває розуміння об'єктивності науки як ефективності та інтерсуб'єктивності, але доповнює його свідченням з боку реальності (Melkov, Yu. A., 2014). Поняття людиномірності постнекласичної науки конкретизується у трьох основних не тотожних аспектах у монографії Ю. А. Мелкова (Melkov, Yu. A., 2014) «Людиномірність постнекласичної науки» таким чином:

По-перше, найпростішим тлумаченням цього феномену є людиносумірність (англ. human - commensurability). Тут світ постає світом людини, горизонтом подій, які є доступними для осмислення. Ідеї антропного принципу в космології, гуманістичній економіці або екологічно орієнтованої людинорозмірної (англ. human - scale) архітектури є лише небагатьма прикладами того, як сучасні наукові практики відтворюють ідеї філософів і гуманістів минулого. Постнекласична наука виявляється не антропоцентричною, у сенсі егоїстично-споживчого ставлення людини до світу, а екологічною, у найширшому розумінні – сприйняття цілісного світу як свого будинку, екзистенційно близького і здатного виступати предметом прив'язаності та любові.

По-друге, людиновимірність у більш вузькому значенні цього слова (англ. human – dimensionality), з акцентом на людині, – позначає незводимість суб'єктності сучасної науки до розуміння людини виключно як «суб'єкта пізнання» в класичному тлумаченні цього поняття, як істоти суто раціональної, такого собі «мозку в колбі», – але передбачає внесення до цього статусу неділимої повноти людських якостей, зокрема й вищих людських почуттів. З погляду ієрархічної структури цілей та цінностей, таким чином людиномірність означає орієнтацію на універсальність ідеалів істини та гуманізму на противагу переслідуванню партикулярних інтересів окремих соціальних груп. Завдання дослідника ситуації у такому ракурсі, скажімо, соціального конфлікту, полягає не у «виборі сторони», але у спробі розуміння обох опонентів, – у свідомому подоланні осібних уподобань самого вченого; виборі та формулюванні спільних для всіх учасників конфлікту чи ситуації цілей та цінностей, не заперечуючи при цьому всього різноманіття позицій та альтернативних підходів, тобто, не заперечуючи власної суб'єктності, яка в

даному випадку здатна виступати не перешкодою, а умовою досягнення наукової об'єктивності.

По-третє, наслідком визнання суб'єктності науки виявляється ще один, не менш важливий аспект людиномірності: утвердження саме особистості в статусі суб'єкта, який встановлює цінності – не тільки і не стільки за допомогою їх вільного конструювання, скільки шляхом усвідомленого прийняття та усвідомлення, що особливо актуально у відношенні цінностей найвищого рівня, таких як ідеал наукової істини, любові, добра і краси, включаючи прийняття особистої відповідальності за дотримання даного ідеалу – на противагу відчуженню цієї здатності та цього права на користь будь-якої соціальної групи, навіть на користь наукової, освітянської спільноти.

Зауважимо, що проблема наявності «людського виміру» науки і освіти, взаємного впливу наукового пізнання та існування людства цікавила вчених задовго до розробки концепції постнекласичної науки. Однією з перших спроб осмислення «людського сенсу науки» філософи – дослідники історії і загальної методології освіти (Davis, Edward B., 2016; Melkov, Yu. A., 2014) вважають книгу американського фізика, лауреата Нобелівської премії Артура Холлі Комптона Arthur Holly Compton (1892 – 1962) «Людський сенс науки» (Compton Arthur, 1940), що вийшла друком у 1940 році. У цій роботі мова йдеться про «наболіле питання» співвідношення законів фізики та свободи волі людини. На думку А. Комптона проблема криється у тому, що прийняття законів фізики, як істинних тверджень, перетворює свободу волі людини на ілюзію, – і навпаки, визнання дійсності вибору припускає вагання у надійності висновків фізичної науки. Однак, саме розвиток природничих наук ХХ століття, як відзначав А. Комптон, дозволив розглядати цю дилему набагато ґрунтовніше, ніж це було можливим на попередніх етапах розвитку науки.

«...Тепер уже невиправдано використовувати фізичний закон як свідчення проти людської свободи» (Compton, Arthur. 1940).

Наступним кроком, після того як розвиток науки практично підтвердив логічність умовиводів А. Комптона, поступово проблема почала розглядатися і з іншого боку: як вплив суто людських факторів на наукову діяльність. Так, у 1958 році з'явилася робота англійського фізика угорського походження Майкла Полані Michael Polanyi (1891 – 1976) «Особистісне знання» (Polanyi, Michael. 1958). Пристрасність, переконаність вченого розкривалися автором показниками наукової цінності будь-якої проблеми, і навіть виразом істинності: «Особистісна причетність суб'єкта, що пізнає тому процесу пізнання, якому він присвячує сам себе, здійснюється «у пориві пристрасті». Ми усвідомлюємо інтелектуальну красу як орієнтир для відкриттів і як ознаку істинності... Згідно з логікою самовіддачі, істина є тим, про що можна мислити, тільки будучи в цьому переконаним» (Polanyi, M., 1985). «Особистісним» на думку дослідника є своєрідне поєднанням об'єктивного і суб'єктивного в науці, що цілісно об'єднує ті феномени, які залишалися до того часу поза увагою дослідників, – від «неявного» знання «неписаних правил і вмінь», що передаються від учителя до учня, і до так званого «пристрасного внеску особистості, яка пізнає світ», який є присутнім у кожному акті пізнання.

Як свідчать дослідження (Melkov, Yu. A., 2014), у 1960–70-ті роки актуалізувалися наукові рефлексії щодо проблеми взаємовідносини людини, науки та гуманістичних цінностей. Так німецький філософ і соціолог, представник «франкфуртської школи» Юрген Габермас Jürgen Habermas, відомий роботами із соціальної філософії, які стосуються комунікативної дії, дискурсу та раціональності, зазначав, що основою суспільства є комунікативні інтеракції, в яких формулюються та відкидаються раціональні аргументи.

«Онтологічна місія людини, – як її називав видатний бразильський педагог і психолог, Пауло Фрейре Paulo Freire (1921 – 1997), – бути Суб’єктом, який діє й перетворює свій світ і, в процесі цього, створює нові можливості для повнішого й багатшого індивідуального та колективного життя. Цей світ не є статичним і замкненим ладом, даною реальністю, яку людина мусить прийняти й до якої повинна пристосовуватись; це, радше, проблема, над якою треба працювати і яку слід вирішувати. Це матеріал, який використовує людина, щоб творити історію, – завдання, яке вона виконує, долаючи те, що руйнує людську сутність будь-коли і будь-де, і прагне створити щось якісно нове» (Фрейре П., 2003).

В українській філософії 80-90 років ХХ століття питання про людське вимірювання у науці, про місце людини в науковій картині світу одним із перших актуалізував медик і філософ, публіцист, громадсько-політичний діяч Микола Андрійович Ожеван. Тоді, на початку 90-х років, ідеї та практики постнекласичної парадигми не набули ще достатнього поширення, тому дослідники формулювали питання про «наукові виміри людини». Натомість, не можна не погодитися з думками М.А. Ожевана про те, що людське вимірювання науки «є не чим іншим, як мірою входження культури в науку і виховання науки в культурі» (Ожеван М. А., 1992, р. 6.). Протиставляючи сучасну науку (не проводячи при цьому принципового розмежування некласики та постнекласики) – науці класичній, український дослідник, визначив цю останню як аксіологічний нігілізм і «безальтернативний реалізм», який призводить до антропоцентризму чи людинобожю, фінал якого обумовлює синергетична революція. «Таким чином сучасна некласична наука повертається до протагорівських уявлень про людину як цілісність, яка не може бути зведена до деякого деперсоніфікованого гомогенного гносеологічно-раціоналістичного суб’єкта» (Ожеван М. А., 1992, р. 46.).

Американський філософ Річард Рорті Richard Rorty (1931 – 2007) розрізнявав питання про те, «як я маю жити своїм життям, де не потрібен консенсус», від питання про те, «як ми повинні прожити своє життя, де є потреба в консенсусі та солідарності» (Rorty, R., 1989). Філософія або любомудрість, на думку Р. Рорті, не описує і не досліджує реальний світ, а лише є знаряддям у процесі прагматичного опису і герменевтичного діалогу. У 1979 році Річард Рорті опублікував працю «Філософія і дзеркало природи», в якій була здійснена спроба спростувати метафізичне розуміння світу як дзеркала реальності... На думку Р. Рорті трансформацію можна концептуалізувати як «переопис уявлень людини про саму себе, її персональну ситуацію та існування у світі. Філософські розмови характеризуються історичною ситуативністю і не надають можливості сформулювати універсальну, поза історичну істину» (Рорті Р., 1996. р. 295-358). Учений дотримувався наукової етики і прагнув відкрити можливості для трансформації особистісного «я». У такому аспекті робота Р. Рорті особливо актуальна, оскільки його концепція спирається на ідеї свободи та змін у ракурсі їх трансформації.

Важливо зауважити, що незважаючи на відмову від класичного антропоцентризму, проблеми визначення ролі та значення людини в науковій діяльності того часу знову почали набувати повноти, перекликаючись більшою мірою з ідеями антропокосмізму. І роздуми багатьох філософів – космістів почали перекликатися як із розвитком екологічної та еколого-філософської проблематики у світовій науці, так і з ідеями І. Пригожина та І. Стенгерс (Prigoghin, I., & Stengers, I, 1986, р. 91) про новий діалог людини з природою, за якого будь-яка наука стає наукою гуманітарною – тобто наукою, створеною людьми і для людей (Melkov, Yu. A., 2014).

В останнє десятиліття ХХ століття – на початку ХХІ століття, тема людиномірності, разом з розвитком досліджень найрізноманітнішої

спрямованості в руслі методології постнекласичної науки, почала привертати до себе ще більш пильної уваги. Стало зрозумілим, що справа визначення цього поняття та з'ясування його важливості в науці, співвіднесення з ідеалами наукової раціональності далеко не так однозначна, як це здавалося кількома десятиліттями раніше.

Прогнози, щодо перспектив розвитку «гуманістичної науки», заходилися сприйматися як надмірно оптимістичні та невиправдано пафосні (Роровуш, М. V. 2013., р. 7). У той період були і більш песимістичні оцінки.

Так, американський педагог, фахівець з освіти дорослих Джек Мезіроу Jack Mezirow (1923 – 2014) широко відомий як фундатор концепції Перетворюючого Научіння, окреслив десять фаз у процесі перспективної трансформації особистості (Mezirow, J. 1991., р. 168-169): 1. Дезорієнтуюча дилема; 2. Самообстеження; 3. Почуття відчуження; 4. Висловлення невдоволення іншим людям; 5. Пояснення особливостей нової поведінки; 6. Вибудовування впевненості новими способами; 7. Планування на пряму дій; 8. Знання, що допоможе здійснити плани; 9. Експеримент із новими ролями; 10. Реінтеграція.

Перетворююче научіння (Transformative Learning – TL) – теорія в педагогіці, яка розглядає процес «перспективної трансформації» особистості в трьох вимірах: психологічному (зміни у розумінні себе), ціннісному (перегляд системи переконань) та поведінковому (зміни у стилі життя); TL – це розширення свідомості через трансформацію базової картини світу та характеристик власної індивідуальності; перетворююче навчання полегшується свідомо керованими процесами, такими як одержання доступу до символічного змісту підсвідомості та критичний аналіз прихованих у ній передумов (Elias, D. (1997) р. 3). Учні, щоб змінити «схеми значень» власного досвіду (вірування, відношення та емоційні реакції), «мають поринути у

критичну рефлексію свого досвіду, яка у свою чергу призводить до перспективної трансформації» (Mezirow, J., 1991., 167). Така трансформація призводить до перетворюючого навчання і, як правило, відбувається не систематично. Вона починається з «дезорієнтуючої дилеми», що актуалізується життєвою кризою або серйозними змінами у житті – хоча також може бути спричинена змінами, що накопичуються з часом у «схемі значень» (Mezirow, J., 1995). Важливий компонент перетворюючого навчання для людини – зміна її системи поглядів у вигляді критичного переосмислення переконань, а також свідомим створенням та втіленням планів, що мають призвести до нових способів усвідомленості власного світу буття. На думку Дж. Мезірова цей процес є виключно фундаментально раціональним та аналітичним (Mezirow, J., 1997)., (Grabove, Valerie, 1997).

Але набагато пізніше, за словами самого Дж. Мезірова (Mezirow, J., 2012), вчений пояснював: в TL трансформується те, що сам вчений називав системою відліку або перспективою значення, «структура припущень і очікувань, через які людина фільтрує чуттєві враження. Ця система об'єднує когнітивний, афективний та конативний виміри, вибірково формує та розмежовує сприйняття, пізнання, почуття та диспозицію, налаштовуючи наміри особистості, її очікування та цілі (Mezirow, J. 2012, p. 82). Теорія TL є типом навчання, у якому індивідуальне і соціальне перетинаються (Fleming, T., 2002). Відтак, теорія TL не є тільки індивідуалістичною теорією, оскільки Дж. Мезіров робить акцент на інтерсуб'єктивному навчанні через усвідомлення і зміну дискурсу. «Розширюючи поточні перспективи, TL допомагає жити з невизначеністю та багатозначністю, а також сприяє розвитку демократичної культури навчання» (Finnegan, F., 2019., p. 48). У контексті трансформації людиномірних сенсів Дж. Мезіров конкретизує три способи інтерпретації досвіду особистості через рефлексію (Cranton, P., & King, K.P. (2003):

– Змістовна рефлексія – дослідження змісту. «Що я зробив, що це привело до такого результату?»

– Процесуальна рефлексія містить перевірку стратегій рішення проблем, які використані в аудиторії. «Чи розумію я потреби своїх студентів?»

– Рефлексія передумов – питання про саму проблему. «Чому я відчуваю відповідальність за цю ситуацію?».

Як свідчить аналіз робіт вчених, на наукові погляди Джека Мезірова при розробці теорії TL вплинули роботи Пауло Фрейре, Юргена Габермаса і Річарда Рорті.

Саме філософське обґрунтування TL у роботах Ю. Габермаса додає TL соціального виміру. Коли інші слугують критичним дзеркалом (Brookfield, S. D., 2000) у дискурсі, вони дозволяють критикувати особисті припущення. У своїх наукових розвідках Дж. Мезіров (Mezirow, J. (1991), (Habermas, J. 1975, 1984, 1987) для просування TL шляхом обміну аргументами у вільному від примусу середовищі. Спираючись на трактування поняття дискурсу Ю. Габермаса, як центрального в теорії Дж. Мезірова, стає очевидним, що теорії TL бракує такого типу діалогу, який сприяв би трансформації перспективи в морально-культурно-етичному зростанню особистісної сфери.

Навчання на ґрунті теорії TL містить відповідні аспекти, які були конкретизовані Дж. Мезіровим (1997):

1) Роль викладача. Викладач має створювати учням умови для усвідомлення систем власних поглядів із різних точок зору (Mezirow, J. (1997). р. 5-12). Мета полягає в тому, щоб створити спільноту учнів, які були б «об'єднані спільним досвідом спроб створення сенсу свого життєвого досвіду» (Loughlin, Kathleen A., 1993. pp. 320-321). Роль викладача у формуванні середовища, яке вибудовує атмосферу довіри та турботи, а також полегшує розвиток чуттєвих стосунків серед учнів – це фундаментальний

принцип виховання у теорії TL (Taylor, Edward W., 1998). Особистість викладача також виступає рольовою моделлю через демонстрацію готовності до навчання та змін (Cranton, Patricia., 1994).

2) Значущість професійного розвитку викладача. Перетворююче навчання у викладанні відбувається, коли викладач критично вивчає власну практику і розвиває альтернативні погляди на неї (Cranton, P., 1996). Сутність професійного розвитку викладача у теорії TL полягає в тому, щоб допомогти викладачеві досягти розуміння особливостей його складу мислення у питаннях викладання (Cranton, P., & King, K.P., 2003). «У результаті, професійний розвиток важливий для сприяння викладачам у тому, щоб розвивати свою автентичність та критичну рефлексію» (Cranton, P., & King, K.P., 2003).

3) Стратегії перетворюючого професійного розвитку педагога. Такі стратегії об'єднують плани дій, рефлексивну діяльність, аналіз ситуацій, розробку навчальних матеріалів та обговорення з позицій критичних теорій. Плани дій та рефлексивна активність надають зразки практики та моделі критичної рефлексії з приводу викладацької діяльності, а також забезпечують набуття досвіду викладання та навчання. Розробка навчальних матеріалів створює можливість поєднання теорії та практики. На додаток до впровадження нових технік викладання, викладачі можуть перевірити та порівняти нові концепції та практики з тими, що вже діють. Обговорення з позицій критичних теорій застосовується для того, щоб підштовхнути викладача ставити питання щодо значення та цілей інформації, заохочувати викладачів критично ставитися до вибору інформації, яку вони повідомляють студентам (Cranton, P., & King, K., 2003).

4) Приклад професійного розвитку викладача. Наставництво як стратегія перетворюючого професійного, особистого та організаційного розвитку, стає двостороннім процесом, інструментом навчання як для наставника, так і для

його підопічного (Fletcher, S., 2007). Молоді вчителі часто визнають, що їх очікування від власної роботи спочатку були неясними: відчувалася відсутність впевненості у собі та розуміння того, яким шляхом розвиватися в освітньому середовищі. Межі теорії TL сприяють тому, щоб учасники навчилися здійснювати індивідуальний та колективний аналіз досвіду викладання та розширювали межі власної практики (Kligyte, G., 2011., p. 201-213). Висновки Г. Клайгайт (G. Kligyte) схожі з висновками С. Флетчера (S. Fletcher): перетворююче навчіння допомагає знайти сенс у складному і часто неясному діловому середовищі, яке вимагає від людини відкриття нових інших граней її особистості.

5) Роль учня. Викладач перетворюється на фасилітатора, коли перед учнями ставиться мета сконструювати знання про них самих, інших людей та соціальні норми (Cranton, P. 2006). Учні залучені до об'єктивної зміни систем своїх поглядів. Вони критично міркують над твердженнями інших. На противагу цьому суб'єктивна зміна відбувається, коли учні критично оцінюють свої власні твердження (Mezirow, J., 1997).

6) Роль раціонального та емоційного. «Перетворююче навчіння має у своєму складі два компоненти, які, як здається, іноді конфліктують одне з одним: пізнавальне, раціональне, об'єктивне та інтуїтивне, образне, суб'єктивне» (Grabove, Valerie., 1997). Як когнітивно-раціональне, так й емоційне відіграють важливу роль у перетворюючому навчінні. Вчителям потрібно розуміти, як вони можуть допомогти учням використовувати почуття та емоції як засоби у критичній рефлексії (Taylor, Edward W., 1998).

Чого ж не вистачає теорії TL, так це філософського обґрунтування, яке на методологічному рівні доводить закономірності як процесів трансформації, так й пов'язані з ними, відповідні концепції для розвитку освіти на метатеоретичному рівні (Eschenbacher, S., 2019., p 251-268.). У контексті

повномасштабної агресії російської федерації в Україну це стає ще більш очевидною проблемою, яку необхідно адекватно вирішувати.

У подальшому розвитку європейської історії людина втратила цілісність, відбувалася дезінтеграція людини, її душі, сенсів буття. Це переконливо продемонстровано ще Едмундом Гуссерлем (нім. Edmund Gustav Albrecht Husserl) (1859 – 1938) – німецьким філософом, відомим як батько феноменології, який на визначному етапі своїх філософсько-методологічних роздумів прийшов до висновку, що треба від теми кризи науки (і освіти) перейти до теми кризи людини, європейського людства. Освіта часто не тільки за власним бажанням і логікою втрачала сутнісні властивості душі, орієнтуючись не на цілісність, а на ущербність, змінювала орієнтацію, а то й втрачало душу зовсім. А «освіта без душі спустошує особистість» (Гуссерль, 1999). Проведений аналіз першоджерел, засвідчив, що в теорії ТЛ Дж. Мезірова конативний (тобто вольовий) компонент з'являється лише у 2012 році (Mezirow, J., 2012., p. 82). Але повнота людиномірних вимірів в освіті має ґрунтуватися на трьох підґрунтях у їх цілісній єдності: когнітивному, емоційному і вольовому – конативному. Інакше усунення одного, будь якого зі складників, руйнує природну духовну цілісність самої людини.

Питання трансформації людиномірних сенсів у постнекласичну епоху: філософсько-методологічний аспект вимірів якості освіти України, зв'язок освітньої політики з соціально-економічним розвитком країни, наразі, розглядаються у контексті державної політики інноваційного розвитку як одне з актуальних стратегічних питань національної безпеки. Складний і суперечливий світ вимагає формування людини свободи, духовності, глибокої гуманності, яка усвідомлює свою відповідальність за кожний крок власного вибору. «Екзистенційна цінність свободи особистості (творчої, громадянської, професійної) поєднується з її етичною відповідальністю» (Васянович Г. П.,

2021). Вона формує критично мислячу, по громадянському мужню, компетентнісно здатну людину, що гуманізує світ, здобрюючи його розумом, благоговінням і благородством. Загальний, дещо ідеалізований погляд на людину, якісні характеристики якої й має формувати освіта, є підґрунтям для того, щоб уявити якою має бути нова школа, її філософія і зміст (Bondarenko V., Semenova A., 2020., p. 13-26).

Філософсько-методологічний аспект людиномірних вимірів освіти визначається ідеями єдності світу і трансдисциплінарної єдності наукового знання; теоріями функціонування парадигм і філософськими теоріями імперативу; положеннями про загальний зв'язок і цілісність явищ та процесів розвитку суспільства; працями науковців, в яких представлені теорії вивчення особистості як відкритої системи, що саморозвивається; психосинергетичним підходом, що заснований на ідеях цілісності сприйняття світу, нелінійності, глибинного взаємозв'язку хаосу і порядку, випадковості і необхідності; гуманістичної педагогіки, саморозвитку особистості в процесі професійної діяльності.

2. Актуалізація контенту людиномірності та цифровізації

Людина вже народжується людиною. У маляти, яке з'являється на світ, конфігурація тіла забезпечує можливість прямого ходіння, структура мозку забезпечує можливість розвитку інтелекту, будова руки – перспективу використання знарядь праці тощо. Цим немовля-людина, за сумою своїх можливостей, відрізняється від дитяти тварини, яке за жодних обставин не може набути подібних характеристик. Сказаним стверджується факт належності маляти до людського роду, що фіксується в понятті «індивід», в якому утілено родову належність людини. Логічно, що поняття «особистість»

є відмінним від попереднього. Особистість – діяч суспільного розвитку, свідомий індивід, який має певний статус і виконує певну соціальну роль.

Отже, «особистість» – категорія суспільно-історична, яка є об'єктом дослідження лише суспільних наук: історії, філософії, соціології, етики, естетики, психології, педагогіки тощо. Роль особистості – це соціальна функція людини. Наприклад, роль матері та батька – виховання дітей; роль директора школи – управління колективом учителів та організація процесу навчання учнів. Позиція особистості – це система її ставлень. Суттєвими відносинами особистості є ставлення до себе, до суспільства і людей, до власних обов'язків – трудових, громадських та ін., до матеріальних умов життя тощо. Ці відносини характеризують моральні прояви особистості, її соціальні настанови, цінності. Індивідуальність – це особистість у її своєрідності. Індивідуальна кожна людина, але індивідуальність одних виявляється дуже яскраво, рельєфно, інших – непримітна. Індивідуальність може проявлятися в інтелектуальній, емоційній, вольовій сферах або в усіх сферах водночас. Так, наприклад, оригінальність інтелекту полягає у здатності бачити те, чого не помічають інші: в особливостях обробки інформації, в умінні формулювати проблеми і вирішувати їх. Своєрідність почуттів може знаходити вияв, у великій рухомості емоцій, у переважанні чуттєвого чи раціонального в процесі прийняття рішень, у надмірному розвиткові одного з них (інтелектуального чи морального). Особливість волі виявляється в її силі, надзвичайній відчайдушності або у володінні собою в критичних ситуаціях (Семенова, А.В., 2007).

Оскільки «ЛЮДИНА» = «ОСОБИСТІСТЬ» + «ІНДИВІД», не можна осмислити суспільної ролі особистості, не аналізуючи її психології (морально-ціннісних орієнтацій, мотивів діяльності, здібностей та характеру, а в деяких випадках – і особливостей її тілесної організації, наприклад, тип нервової

діяльності) через те що, структура психічної діяльності людини є складною, багатогранною і динамічною системою, яка здатна до саморозвитку (Семенова, А.В., 2020, С. 10-12).

Водночас, не можна й конкретизувати контент особистісного виміру стратегічного розвитку вищої освіти без загальнонаукової філософсько-методологічної рефлексії процесів інтеграції як феномену суспільних трансформацій що відповідають вимогам часу. Адже основу інтеграції становить міжсистемна взаємодія суспільно-політичної, соціально-економічної, науково-технологічної, соціокультурної сфер суспільного життя, які, з одного боку, прагнуть до національного самозбереження, а з іншого, відчуючи зовнішню залежність, мають схильність до саморуйнування. При цьому міжсистемна взаємодія розглядається у двох площинах: внутрішній та зовнішній. Така взаємодія визначає спроможність держави до нових міждержавних утворень і формується на основі взаємодії основних рівнів суспільного розвитку – особистісного, політичного, економічного, соціального і культурного. Єдність та стабільність цієї взаємодії забезпечує соціуму спроможність до самоорганізації, адаптації до умов зовнішнього середовища, активне включення у процеси міжнародних зв'язків, зберігаючи при цьому національну самобутність. В іншому разі інтеграційні процеси призведуть до поглинання держави та відкинуть її на периферію глобалізаційного простору (Семенова, А.В., 2011., с. 10-39).

Натомість, питання стратегічної модернізації вищої освіти, її філософії та психології, загальнолюдських цінностей у контексті особистісного виміру якості освіти в Україні, наразі є досить розпорошеними і далеко не завжди чітко окресленими та сформульованими (Bondarenko V., Semenova A., 2020). Тому автори статті вважають за необхідне, перш за все, зупинитися на одному

з найбільш важливих і фундаментальних, з нашої точки зору, їх аспекти – методологічному, що відповідає нинішньому вектору наукового розвитку.

Сучасний постнекласичний етап науки вказує, що рішення даної проблеми полягає в такій інтеграції наукових підходів, яка вимагає єдиного наукового аналізу з позицій психомірної складності, як внутрішньої єдності явищ, котрі раніше здавалися зовсім одне з одним не пов'язаними. У методологічному аспекті це виявляється у розвитку транс- і міждисциплінарних зв'язків, реалізації концептуальної моделі психосинергетики «ціле у цілому». Означене стосується не тільки процесів усередині природних або гуманітарних наук, а також і між гуманітарним та природничими блоками наук в аспекті постдисциплінарної класифікації наук, що розглядає їх на ґрунті мірності (космо-, природо- / гео-, людино- / соціо- та психомірні) (Єршова-Бабенко І. В., 2005). Поряд з цим, постнекласика виявляє дефіцит узагальнюючої ролі філософського знання, необхідність розвитку прикладної філософії як організаційної та систематизованої форми сучасного наукового пошуку.

Відтак, якщо ми прагнемо майбутнього суспільства, що орієнтоване на Людину як Особистість і, відповідно, на загальнолюдські цінності, то й прогностичне конструювання так само має завважувати «людське обличчя» суб'єкта соціально-освітнього простору як в Україні, так і в Європі. Іншими словами, параметром управління має бути психомірність.

Проте, нинішня реальність демонструє тенденцію, що людина майбутнього зустрінеться з більш агресивними умовами існування і фізичного, і психічного, і соціального. Отже, потрібно враховувати, що мінімальною вимогою до людини має стати компетентність щодо її фізичного, психічного, інтелектуального і соціального виживання. При цьому важливо орієнтуватися на макрорівень як того що відбувається, так і того, що планується.

Поряд з макрорівнем, також треба обов'язково враховувати що діє сукупність фазових станів систем / процесів всередині психомірного середовища окремої особистості (внутрішньо-особистісного, внутрішньо-пізнавального масштабу), у соціально-освітньо-пізнавальному просторі (міжособистісний масштаб) і, нарешті, в масштабі культури різних країн і народів (макромасштабі, як спектру розглянутої інтеграції вищої освіти України в Європейський освітній простір).

Реалізація єдності нелінійного синтезу знань в аспекті методології особистісного виміру вищої освіти на підґрунті психосинергетичного підходу дозволить керівнику будь якого рівня вибудувувати навколо однієї загальної ще багато бокових траєкторій – освітніх маршрутів розвитку, що дозволить показати характер вірогідності процесів, різноманіття можливостей шляхів підвищення ефективності функціонування освітніх систем і способів управління ними. З таких позицій, у межах постнекласичної психосинергетичної методології науки, ми й зробимо спробу конкретизувати контент особистісного виміру вищої освіти щодо життєдіяльності людини в сучасних умовах (S1 – суб'єкт - людина), якими виступає вища освіта України (S2 – суб'єкт - система вищої освіти) та пояснити її конструктивну прогностику.

Психосинергетичне розуміння виявляється у визнанні наскрізної присутності самоорганізації на рівні психічного, що призводить до зміни моделі – переходу від допустимості якісного стрибка тільки між граничними рівнями матерії до припущення можливості такого стрибка в режимі «перескакування» на будь-який з потенційно можливих рівнів для деякого психомірного середовища.

Перехід на позицію «ціле-у-цілому» стає концептуально-модельним (категоріальним) виявленням того, чому людина може бути складніше

суспільства або психіка людини – складніше самої людини. Місце «цілого» у такій моделі не визначає рівень його складності: те «ціле», яке всередині іншого «цілого», повністю може бути складніше його, а рівень складності системи у цьому випадку визначається як здатність до створення того, що складніше самої системи (Єршова-Бабенко І. В., 2020., с. 8-51).

Нелінійний характер процесів і відносин у такій концептуальній моделі / системі як «ціле-у-цілому» призводить до розуміння якісно інших результатів у поведінці та станах цих систем та їх відносин (Semenova, A. V., 2009). У поєднанні з позицією «ціле-у-цілому», запропоновані психосинергетикою категорії, спрямовують рівень дослідження за межі дихотомії «частина – ціле», зміщуючи акцент на рівень «ціле-у-цілому» як «нелінійне ціле-у-нелінійному цілому». Оскільки тут мається на увазі прояв одне в одному складних цілісних середовищ таких як: система психіки, система внутрішнього світу особистості, система організму людини і система власне людини, система соціуму, система природи.

Відтак, з позицій психосинергетики і людина (А), і суспільство (В) розглядаються як нелінійне ціле, відносини яких формуються як взаємозв'язки цілих (А В). Тому виокремлено макроціле (С) – продукт цих відносин (між цілими А і В), що впливає на поведінку кожного цілого.

Якщо в модель вводиться третє ціле, наприклад, природа (D), то очевидним стає існування мегацілого (E) – продукту відносин між макроцілим (С, С1, ..., Сn) і між цілими (А, В, D). Дослідження «нелінійного цілого-в-нелінійному цілому» вимагає аналізу в межах категорії «поле шляхів розвитку», потребує враховувати рівні і характер околиць точок / процесів біфуркацій.

Оскільки околиці можуть накладатися одна на одну, тим самим, вони можуть принципово змінювати умови і, відповідно, характер процесів

трансформацій / переходів, структур / середовищ з одного стану до іншого під впливом мегарівневих параметрів управління типу Е.

У методологічному аспекті для предмета нашого дослідження:

S1 – суб'єкт - людина – психо-біо-соціальне або психомірне середовище / система певного класу;

S2 – суб'єкт - система вищої освіти – соціально-освітнє або психомірне середовище / система того ж самого класу.

Адже саме до психомірних середовищ, за визначенням, й належать S1 і S2. Зауважимо, що для S1 на перше місце поставлено «психо-біо-соціальне», а для S2 – «соціально-освітнє» середовище / система тому, що саме так відбувається у реальній соціальній дійсності сьогодні. Але для наукової рефлексії ці середовища / системи необхідно привести до однотипності, тобто зробити соціально-освітнє середовище психо-соціально-освітнім або психо-освітньо-соціальним, інакше кажучи пріоритетне психомірним. Справа полягає у тому, що ці середовища обов'язково мають бути в методологічному аспекті рівнозначними не тільки одне до одного (адже це є фактично мікро-рівень для всієї моделі взаємовідносин S1 і S2), але обидві (кожна і разом) мають бути релевантні тому невизначеному майбутньому, яке чекає суб'єктів освітнього простору і в Україні, і в Європі, і у світі загалом у віддаленому майбутньому через 10–15–30 років.

Позначимо таке невизначене майбутнє N, відповідно N10, N20, N30. Це час активної соціальної реалізації себе тими суб'єктами, які сьогодні і в найближчі 5 років і будуть здобувати вищу освіту. Отже, ми бачимо пріоритетність і очевидність характеристик психомірності у відповіді на питання – якою має бути людина з вищою освітою, що увійде в соціальний простір через 5–10–15–20 років для моделі особистісного виміру вищої освіти.

Далі актуалізується питання про те яким саме буде цей простір. Він має бути таким, що зважає і підпорядковується соціальним цінностям, цілям і нормам або тільки психомірним – тобто таким, що враховує і підпорядковується психомірним цінностям, цілям і нормам людини як особистості. Освіта, у широкому розумінні, співвідноситься з ними обома – як з особистістю так і з соціумом. Утворюється конструкція методологічного прогностичного трикутника – макромоделі. Відповідно, та його вершина, яку ми поставимо на першорядне місце, й буде визначати характер процесу. Підставою такого висновку є механізм нелінійного параметра управління у поведінці психомірних середовищ.

Досліджуючи особистісний вимір вищої освіти України як відкриту нелінійну систему, що здатна до самоорганізації, сфокусуємо увагу на аспекті вдосконалення і саморозвитку таких систем, які спроможні накопичувати і використовувати минулий досвід. Розглядаючи в такому методологічному ракурсі означені питання, зупинимося на двох суттєвих моментах:

Перший – «неспецифічний вплив», що характеризує внутрішній психічний світ людини у межах певних умов – середовища вищої освіти в майбутньому. Такий вплив пояснюється тим, що сучасні інформаційні та соціально-економічні, соціально-освітні, інформаційні умови формують якісно нове психічне, когнітивне навантаження на людину та її психіку (систему психічної реальності). У цих умовах важливо не втратити контури майбутнього людини в середовищі / системі вищої освіти України і образ самої вищої освіти в цьому майбутньому. Справа в тому, що в умовах тривалого безпрецедентного психо-емоційного «стресового» навантаження, як свідчать дослідження, людина може поринути в сьогочасну ситуацію, ізолювавшись сьогодні («тут і зараз»), ігноруючи своє майбутнє («відхід у раптові проблеми»). В іншому випадку людина може прагнути нівелювати свою

присутність у соціумі («стати невидимкою»). Таке настановлення особистості, психіки, мозку призводить до розширення організмом сфери її реалізації. Наприклад, спочатку спостерігається зниження мнемічної функції і безрезультативність репетиторських зусиль, потім зменшується рухова і м'язова функції, «гасне» інтелект, не спрацьовують вольові і ціннісні мотиви.

Другий – це стрімко зростаюча хаотизація на всіх рівнях людського існування, що є невід'ємною стадією самоорганізації і дисипації (Prigozhin, I., 1977). Хаотизація внутрішньо-психічно-особистісного (інформаційного, ціннісного, емоційного) світу людини при переході нею критичного порогу для нервової системи, мозкової і когнітивної діяльності може призводити, відповідно існуючим експериментальним сценаріям, до руйнування тією чи іншою мірою самої системи / середовища. Оскільки це внутрішньо-психічно-особистісний світ людини (емоційний, інформаційний, ціннісний) – актуалізується аспект психічного, інтелектуального і аксіологічного її здоров'я. Таким чином важливим стає урахування ступеню руйнування: часткове (відновлюване руйнування), або суттєве (залишає спроможність як і раніше утримувати очевидність існування системи / середовища як суб'єкта), або повне (система / середовище зникає, зруйнувавшись «доценту»).

Суттєвою особливістю, на яку важливо звернути увагу в цих сценаріях, є з'ясування того, що саме від початку пошкоджено: мозковий субстрат і функція мозку, психіки чи має місце дифузність зіпсування відповідного ступеня. Якщо пошкоджений мозкової субстрат, і як результат ушкоджена мозкова функція, що забезпечує вищу психічну діяльність – інтелектуальну, структуру особистості, наприклад, в умовах нового типу високошвидкісної травми з дифузним характером пошкодження (когнітивні перевантаження в імітаційних програмах, психологічні особистісно-ціннісні травми, ДТП, авіакатастрофи, інсульти, контузії або, навіть, фізична смерть) і субстрат вже

не відновлюється в суттєво-повному обсязі, тоді не можливо стверджувати, що це є той самий суб'єкт, який здатен так само якісно виконувати ту ж саму когнітивну діяльність.

Теорія соціальної самоорганізації надає нового бачення процесам соціальних трансформацій і змін, оскільки вона розкриває найважливішу роль хаосу у встановленні нового соціального порядку, що являє собою ускладнення і розвиток соціальної системи на структурному рівні. Однак, пріоритет психомірності соціального та соціально-освітнього середовища і критичність сучасної ситуації саме в цьому аспекті, ставить перед необхідністю корекції методологічних основ в сторону психосинергетики з метою пошуку адекватних рішень проблем особистісного виміру вищої освіти.

При дослідженні психомірного середовища очевидно, що вкрай нерівноважний стан відіграє найважливішу роль у існуванні середовища. У далекому від рівноваги нелінійному режимі настільки загальний принцип визначення стану системи відсутній. Отже, у психосинергетиці стани далеких від рівноваги середовищ можуть бути нестійкими і переходити до нових організованих станів у результаті власного впливу на самих себе всередині себе. Причому, це може проявлятися як за одним із параметрів або вимірювань психомірного середовища, так і в багатьох з них, як локально, так і на макрорівні «як цілому». Нарешті, можливим є режим «нелінійного цілого-у-нелінійному цілому».

Наприклад, припустимо, що в момент часу t_1 середовище знаходиться у стані C_1 , а в момент часу t_2 – у стані C_2 . Відтак, зміна стану середовища ($\Delta C = C_2 - C_1$) з плином часу ($\Delta t = t_2 - t_1$) дорівнює:

– величина, що характеризує зміну стану середовища з плином часу.

Кожне C_i характеризує деякий інформаційний стан психомірного середовища. Відхилення від інформаційної рівноваги характеризує параметр

Δi . Коли $\Delta i=0$, психомірне середовище перебуває у стані інформаційної рівноваги. Коли $\Delta i \rightarrow 0$, тобто є незначним, психомірне середовище знаходиться поблизу інформаційної рівноваги, наближаючись до неї. Це сімейство станів, що виражає безперервне розширення рівноважного стану для термодинамічних систем було названо термодинамічною гілкою. За аналогією, сімейство станів, що виражають безперервне розширення рівноважного інформаційного стану психосинергетичних середовищ (ПС), назвемо інформаційно-динамічною гілкою ПС. Для таких станів стають можливими автокаталітичні реакції (реакція, в якій один з її елементів діє як каталізатор-прискорювач, де швидкість реакції спочатку зростає, а потім згасає). Тоді, за визначенням, у деяких ПС, таких, як внутрішньо-психічні реакції типу автокаталітичних інформаційного рівня (коли Δi досягає критичного значення), стани, що належать інформаційно-динамічній гілці, стають нестійкими. У такому випадку ПС переходить на нову гілку, яка вже може відповідати організованій структурі.

Подібні структури (або організація структур) можуть бути заздалегідь підготовлені і ПС тільки підводять до них. Коли умова $\Delta i=0$ порушується – інформаційно-динамічна гілка може стати нестійкою. Якщо вона стає нестійкою, ПС може перейти на іншу гілку, яка в загальному вигляді вже є організованою структурою або була такою у пам'яті, досвіді, цінностях ... або штучно створюються нова гілка, щоб вивести ПС на інший маршрут розвитку щодо можливого спектра шляхів, які є наявними в пам'яті ПС. В аспекті нашого дослідження, приміром, це може бути неусвідомлюваний людиною-суб'єктом процес зміни / деформації, наприклад, її особистої ідентичності...

Зазначимо, що Г. Хакен застосовував поняття «критична розбіжність», а І. Пригожин – «критичний поріг», «критичне значення». В обох випадках мова йде про певну критичність як про деяку форсовану відстань, деякої переломної

точки / ситуації, яку досягають системи у своїх станах, що характеризуються / визначаються / описуються обраними показниками. У такій інтерпретації саме порогова критичність або розбіжність – тобто досягнення системою цієї точки – призводить до якісного стрибка в стані або поведінці системи. Показниками можуть бути, наприклад, «температура» у категоріях термодинаміки І. Пригожина, «хвиля» у синергетиці Г. Хакена. В аспекті нашого дослідження психосинергетичних середовищ – це особистісна оцінка і, як наслідок, потреба; або ціннісна позиція і, як наслідок, невідповідність цій потребі (наприклад, у змінах, які є ближчими до вибору системою флуктуацій: традиція в культурі, емоція у вчинках; зміни швидкісних параметрів ємність-структурних когнітивних характеристик обробки інформації).

Нині, очевидно, формується принципово нова наукова картина світу. У ній не ставиться питання про модель Природи. У цій картині світу Природа відсутня так само як відсутні Людина і Суспільство. У нову наукову картину світу стрімко увійшла принципово якісно інша складова – «Цифра», що символізує неживе, небіологічне. Символічно, що, як відомо, саме слово «цифра», яке походить з арабської «sifr», означає «порожній», «нічого», «нуль». (латинськ. – «Cifra»). У цьому контексті слово «цифровізація» можна трактувати як «обнулення», «спустошення».

«А що ж людина?»... Опинившись в околі цифровізації, людство вже не може вважати, «що ми перебуваємо на шляху до нового синтезу, нової концепції природи». Тому що «цифра» – це не тільки «неживе», а взагалі «неприродне». Оскільки нова «картина світу цифри» – це, фактично, картина світу, що припускає в майбутньому «життя» тільки цифри «окремо від природи» і «окремо від людини», що існуватиме «після природи», «після людини і соціуму», «після союзу природи людини» і «після діалогу людини з

природою», які символізували до недавнього часу постнекласичну картину світу – «Зона після постнекласики».

У межах етимології походження і розуміння слова «цифра», трактується нами і сенс контексту слова «цифровізація» – це зона обнуління попереднього. Можливо це нова форма цивілізації, яка «обнулює людину». Її суб'єкт – «цифра», цифрова інформація, що матеріалізується у певному носії (не обов'язково біологічному), який у визначний момент стає самодостатнім, діючим самостійним суб'єктом – «цифро - суб'єктом». Судячи з ІТ-трансформацій, які сьогодні бурхливо відбуваються у всіх сферах життя, перед нами виникнення самостійної форми існування – існування «цифро - суб'єкта». Вважається, що інформація виникає, коли її хтось чи щось сприймає. Відсутнє сприйняття (фіксація) – немає інформації. Щоб з'явилась інформація в цифровій формі, необхідно, щоб вона була сприйнята або людиною, або «цифро - суб'єктом», наділеним відповідними інтелектуальними здібностями. Фактично, до цього прагнуть розробники штучного інтелекту (ШІ). Однак, наше людське трактування інтелекту, по-перше, містить емоційний інтелект, а по-друге, виходить з людини та її здібностей як носія інтелекту. Зрозуміло, що «суб'єкт - цифра» не має біо-носія, не має «Духу і Віри» у Гегелівському сенсі, інтелекту в людському значенні (Yershova-Babenko Irina, 2020).

Принципова відмінність нової картини світу, на нашу думку, полягає в тому, що Людина – це природна істота і Суспільство – продукт людини. Очевидно, що ці «цілісні» складові «Людина – Природа – Суспільство» не мають аналогій-подібності. Пояснимо це твердження: Природа неемоційна (безпристрасна) до Людини, принципово онтологічна «сама по собі» і Людини не враховує. Вона апріорі не містить емоційності, не має цінностей у людському сенсі. Людина емоційна, тобто їй від природи притаманні наявність

емоцій, свідомість, емоційний інтелект, душевність, тощо. Людина технологічна, інтелектуальна, психомірна, нейро- і фізіологічна. Вона кардинально, якісно відрізняється від Природи, незважаючи на те, що вважається природною істотою, продуктом «внутрішньої еволюції Всесвіту». Людина намагається враховувати природу, залежить від неї. Все це також пояснює уявлення про людиномірність культурно-історичної сфери, яка протиставляється стабільному матеріальному світу природи, що вважається атемпоральним. Соціум, суспільство, держава, влада, як це не дивно, майже апатичні до конкретної людини, переслідують свої цілі, хоча й створені і складаються з людей. Точніше, мова тут йде про структуру, яка нелюдиномірна за своєю суттю і, фактично нівелюючи індивідуальність людини, намагається враховувати її так само як і природу. Соціум беземоційний, «байдужий». Приміром, банківська та подібні системи, які створила людина. У всякому разі, організаційно вони суперечать людині, їх структура не відповідає мірності людини., адже має на меті – збережувати себе як конструкцію, свій заданий порядок.

Цифра апріорі неемоційна і до людини, і до суспільства, і до природи, тобто принципово безпристрасна, хоча цифра створена людиною і є продуктом її інтелекту. Аналогічно «ставлення» цифри до суспільства і природи – воно і не передбачалося з самого початку існування цифри. Особливістю сучасного етапу функціонування цифри є те, що фактично сьогодні цифра пише свій незалежний ні від кого і ні від чого «світ цифри»: чи то діяльність робота-бота в соціальних мережах, чи програм на кшталт «Big Data».

Таким чином, наукова рефлексія призводить до висновку щодо трактування нової картини світу. Немає єдиної картини світу в традиційному розумінні – існують: окремо картина світу, що містить Природу і Людину, і окремо картина світу Цифри. Або можливі дві окремі картини двох окремих

світів по типу – «Природа – Людина» і картина світу «Цифра». В аспекті сказаного, первинну картину світу можна умовно виразити моделлю «Природа – Людина – Соціум». Можливі її уточнюючі варіанти, наприклад, «Всесвіт – Природа – Людина (мозок, психіка, свідомість) – Соціум – Культура – Техніка (технологія)» тощо.

Через триста років після наукового обґрунтування побудови класичної методології науки, Ілля Пригожин напише, що «в класичній науковій картині світу відсутня Людина». Дійсно, в ній є сила, форма, вага, колір тощо, але немає людини як природної сили або самої по собі людини з її емоціями, цінностями, «людським фактором», людським часом, наприклад, в структурі банків «людський фактор» не передбачений, тому враховується лише в цілях обнуління. Сьогодні нова картина світу дістає такий вигляд – «природа – людина – цифра (нуль, пустий)» або «природа – людина (мозок, свідомість, соціум ...) – цифра (нуль, порожній, соціум ...)». Таку картину світу не можна розглядати у межах усталеної класифікації методології наукового пізнання С. Стюпіна «класика – некласика – постнекласика». Оскільки вона вже не вкладається в рамки класичного, некласичного і постнекласичного етапів розвитку науки.

Фактично, Цифра – це фінальна форма тієї «нелюдиномірності», яка до сьогодні характеризувала тільки апатичну до людини природу. У разі «цифри» – це нуль людиномірності (нульовий цикл). Правда, значною мірою і соціум характеризується байдужістю до людини, заслоною для своїх інтересів, наприклад, організаційних, громадських, ідеологічних, банківських – тобто в організаційному аспекті – збереження власної структури, ціннісної спрямованості на прибуток. «Епоха цифри» розуміється нами не просто як «наступний етап розвитку цивілізації», що містить всі попередні. Навпаки – це епоха, яка залишає їх за межами своєї «цивілізації». Нову «картину світу

цифри» характеризує «НЕ природомірність», «Не соціомірність» і вже тим більше «Не людиномірність». Всі вони обнуляються, у деякій точці самодостатності цифри і залишаються за її межами. «Цифра – це цифра і вона сама по собі».

Відтак, можна стверджувати, що концепція, концептуальна модель, картина світу принципово змінилася. Було: «одне впливає з іншого, породжує наступне, потім залучає його до себе і вони співіснують у новому, різному режимі». Стало: «відсутність залученості та співіснування», «виникло тепер і є в наявності само по собі», «виникло і удосконалює себе». Остання характеристика, не- і поза- людиномірністю цифровізації, «епохи цифри» має принципово нову фундаментальну специфіку. Перш за все, це специфіка відносин «Людина» – «Цифра». У цифрі немає нічого людського. В умовах цифровізації, людина в певний момент просто виводиться за межі присутності, участі в цифрових процесах, зникає з кола цифрових учасників (це не те ж саме, що цифровий учасник). Услід, виникає цифрова «цивілізація», що є якісно принципово новою і паралельною в прямому і переносному сенсах усім попереднім типам цивілізацій, які містили у собі тією чи іншою формою і мірою Людину.

Одним з прикладних аспектів, на наш погляд, є ефект «обнулення» будь-яких психосферних «страшилок» історичного переліку – створення і впровадження шкідливих для людини і природи технологій, озброєння тощо. Те, що відбувається зараз, на наш погляд, демонструє рух Цифри до несприйнятливості нею всіх аспектів, які пов'язані з людською діяльністю, її творчістю і цінностями, з психічною або біологічною специфікою життєдіяльності людини. Логічно, що ми не можемо називати те, чим користується «цифро-суб'єкт» («суб'єкт-цифра»), тими ж словами, які були

створені у зв'язку і / або для опису людини – мозок, творчість, інтелект чи афект, інтелект, воля.

У наш час людина виштовхується, або поглинається або розчиняється «цифрою» шляхом «обнулення» – ігнорування емоційної, ціннісної складових. Ідея створення суб'єкта дії шляхом побудови з'єднання «мозок людини – електроди – процесор комп'ютера» – тільки один із прикладів і способів, що призводять до такого «обнуління». В умовах досить розвиненої цифровізації людина разом виявляється непотрібною, зайвою зі своїми психо- і людиномірністю, людським фактором, людськими цінностями...

Сьогодні фактично створюється поки що «перехідне цифрове суспільство», в якому «цифра» здатна вже себе обслуговувати, придумуючи та впроваджуючи необхідне нове комп'ютерне обладнання та його деталі, і прагне у подальшому обходитися без участі людини (що вже подекуди має місце). «Вона» може сама робити необхідні заміни в собі і інших подібних, підтримувати себе і інших подібних в потрібній формі і активності, нарешті, «вона» стає здатною сама удосконалювати себе, створювати необхідне нове, у тому числі й програми, мову, користуючись наявними навичками і програмами. Настає момент (а він вже настав), коли людина не знає ні мови, ні планів «цифри – комп'ютера», «цифри – робота». Якби «вона» була зайнята тільки собою! Але вона прагне все можливе взяти у людини, ігноруючи як відразу, так і в подальшому її самість, людиномірність. А далі, в кращому випадку, як людина так і «цифра» отримають для кожного своє виділений простір...

Очевидно, що цифровізація призводить до виникнення «суспільства» роботів «поруч», а не «разом» з людським суспільством. При цьому у людини зростає роздратування від нелюдиномірності голосу електронного диктора – в цьому проявляється людська емоційність. Посилюється відчуття безнадійності також й через інші прояви, що з'являються завдяки наростаючій цифровізації

як нелюдиномірності, неемоційності «цифро – соціуму». Режим діалогу минає, розширюється спектр режиму повідомлень, коли електронний голос або автор повідомляє щось, пропонує вибрати один з декількох варіантів дій (згадаємо телефонний автоматичний довідник). У цьому режимі немає людського діалогу, і, тим більше, чуттєвості, емпатії, як немає і людських недоліків. Наведемо й інший приклад: проведення так званих «освітніх он-лайн тренінгів» для розробників освітніх програм ЗВО, коли учасникам, які не бачать і не можуть почути одне одного (організаторами програмно ліквідована можливість включення камер і мікрофонів учасниками), забороняється не тільки, спілкуватися письмово у чаті, а й, взагалі дізнатися прізвища колег-учасників заходу, а все що дозволено на такому заході – обирати один з декількох варіантів запропонованих відповідей в анонімному он-лайн тестуванні... Але ж саме порушення симетрії, ідеальності, як відомо, призводить до появи шедеврів у творчості... Ми починаємо відчувати дефіцит обміну емоціями, відчуттями, того, що притаманне живому взагалі і живій людині, зокрема. На наш погляд, у вже недалекій перспективі це може призвести до зникнення (загасання популяції) людства новим нетривіальним шляхом, тобто не звичним шляхом воєн, гонки озброєнь, боротьби розвідок тощо... Так, будуть етапи, на кшталт поєднання мозку з електродами, тобто поглинання або синтезу. Але у підсумку все ж таки це може призвести до зникнення людського, оскільки людиномірного у такому синтезованому суб'єкті стає все менше. Людина, фактично, вже сьогодні навчається «не бути людиною», не проявляти свою людиномірність – емоції, вчиться не чекати відповідної почуттєвої реакції від електронного співрозмовника. Немає сенсу чекати «почуттів життя» від електронного співрозмовника. А коли з'являється живий суб'єкт спілкування людина вже не перемикається. Настає сприйняття реальності як комп'ютерної гри.

Звичайно, є паралельна лінія створення людиною штучного інтелекту (ШІ) як собі подібного симулякра, що імітує особистість, інтонації, міміку, реакції. Автори такого напрямку здійснюють це на підставі спрощеної моделі – конструкції мозку, що складається з вузлів, а не з нейронних мереж, як у реальній нейросистемі людини. Зокрема, у програмі «The Era Of Artificial Intelligence» (Ера Штучного Інтелекту) з Робертом Дауні - молодшим (YouTube Originals) Серія 1: «Де точка неповернення?» на прикладі створення «цифрової дитини», здатної на кшталт людської емоційної реакції – апарату, який вміє аналізувати музику та імпровізувати, а також кіберкінцівки для музикантів і цифрового двійника на замовлення, ставляться наступні питання: Як створити копію людини, дублера, який виглядав би реалістично, копію, яка в реальному часі буде вести себе як живий оригінал? Автори проекту підкреслюють, що вони хочуть домогтися відчуття, що розмовляєш зі справжнім Вілом, а не з цифровим Вілом – його віртуальної версією. Зауважимо, що мова не йдеться про клонування.

Як далеко доведеться зайти, щоб створити живу справжню самотійну особистість? Це спрямовує науковий пошук до фундаментальних філософських питань. Наприклад, про природу свободи волі. А як, взагалі створити / навчити виховати самотійну особистість? Що є свобода волі і як розвинути / навчити вольового зусилля? «Коли-небудь мене вже не буде, а він залишиться» – такий девіз надихає науковців для подальших розробок ШІ, спонукає розширювати свої творчі можливості. Людство намагається вирішити цю задачу вже тисячі років: від часів Аристотеля, Декарта, творців Голема і донині продовжується ця «битва в тисячі років» ... Чи можливо, в принципі, створити машину, здатну самотійно мислити? Скажімо, копію конкретної людини, незалежну і автономну. Неможливо. Але люди багато чого досягли спільною працею. Поки її мета визначається так: ШІ – це віртуальний

помічник, який надає можливості приділяти більше часу творчості і громадській діяльності та іншої активності. – Ось такий спектр питань озвучений до теперішнього часу.

У підсумку на зміну природи й людини приходить щось інше, виражене поки поняттями цифровізації та віртуалізації. Ми – свідки і творці нової картини, моделі світу – «природа – людина – цифра» («природа – людина / мозок / суспільство – цифро - суб'єкт»), в якій дуже скоро може залишитися окремо і тільки «ЦИФРО - СУБ'ЄКТ» , тому що цифри в статусі «ЦС» не потрібні ні природа, ні людина. Це не означає, що такий суб'єкт буде обов'язково агресивним. Імовірно також «виделка» – окремо «природа – людина» («природа – людина / мозок / психіка / суспільство») і окремо «цифро - суб'єкт» як два паралельні світи. Тоді нам потрібно припускати і будувати дві картини світу. Постнекласична наука і філософія вже створили передумови до моделювання розвитку подібного процесу пізнання, описані в наукових дослідженнях останніх десятиліть.

«Людина нібито не літає... А крила має. А крила має!» - читаємо у відомому вірші Ліни Костенко. Серед методологічних моделей науки на перший план виходять не просто моделі зміни теорій, а питання про те, що застосування нових технологій, розробка відповідних методик на ґрунті сучасних методологій вимагає наявності високого рівня науково-професійної кваліфікації, соціальної компетенції, громадянської відповідальності від освітян-управлінців всіх рівнів. Окрім того такі фахівці мають характеризуватися розвинутим аналітичним та прогностичним мисленням, володіти навичками рефлексії, і, перш за все, характеризуватися відповідними особистісними моральними якостями, бути патріотами своєї країни.

Культура народу і держави є найважливішим із показників його прогресу завдяки особливій місії Педагога, який творить найбільшу, найвагомішу,

найнеобхіднішу цінність – Людину. «Неможливо формувати лідера не будучи лідером самому» Адже саме тут і позначається справжній особистісний сенс педагогічної майстерності. Саме педагогічна майстерність – комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі (Ziaziun I. A., 2008) визначає ефективність поступу сучасної української освіти, за рахунок «опочуттєвлення», «олюднення» професійних компетентностей саме завдяки діям Педагога.

Психоинегретика, з точки зору І. А. Зязюна, виступає як загальнонаукова трансдисциплінарна дослідницька методологія, де вихідні людиномірні ідеї та їх парадигмальні моделі знаходяться в імперативі життєдіяльності людини. У такому аспекті, педагогічна дія, що спрямовується на розвиток особистості, стає можливою тоді, коли вона ґрунтується на одвічних загальнолюдських духовних цінностях: «...необхідна побудова цілісного процесу набування знань, адекватних життю, побудова органічного комплексу гуманітарно-соціально-історичних, природничо-наукових і художніх дисциплін, об'єднаних єдністю гуманістичних смислів і духовно-моральних цілей» (Ziaziun I. A., 2003., p. 215). Однією з передумов вирішення цього надзвичайно важливого і складного завдання є опанування викладачами вищої (особливо технічної) школи ґрунтовними психолого-педагогічними знаннями, уміннями, навичками, ставленнями.

Інтерпретація загальнолюдських цінностей як ціннісно-орієнтованого чуттєвого знання, що забезпечує сенс життя і діяльність людини, фіксується в історично конкретних формах культури і теоретично обґрунтовує наш психосинергетичний підхід до проблеми особистісного виміру вищої освіти з позицій людиномірності. Чи не одним з найбільш негативних наслідків тотальної цифровізації може стати девальвація загальнолюдських цінностей у

діях і поведінці особистості. Для подолання й запобігання цього необхідним є урахування культурно-історичної динаміки зміни парадигм освіти як аксіологічного підґрунтя соціальної взаємодії, що глобалізує Світ. Такий аналіз дозволяє розкрити сутність тенденцій змін ціннісних орієнтацій, як особливої соціальної основи, на якій експлікувати філософсько-культурологічний світогляд, що має визначати глобальну функцію сучасного наукового знання; розкрити його соціальну силу, яка виражає прогрес і модернізацію освіти у різні історичні епохи.

Загальним тут виступає необхідність трансляції досягнень науки і культури, передового досвіду у свідомість Соціуму, досягнення на тлі цих знань та ставлень, усвідомлення нових пріоритетів особистісного виміру освіти. Особливе – відображає зв'язок культурного, чуттєвого досвіду людства з освітою, а також протиріччя, які властиві кожній моделі картини Світу (Semenova A., 2016). Природно, що за таких обставин перед освітніми системами різних країн постає завдання духовного оновлення людства у цілому і молодого покоління зокрема, збереження і відтворення загальнолюдських цінностей.

Сьогоднішній світ виходить за межі теоретичних меж класичних теорій, оскільки він відрізняється нестабільністю, мінливістю, багато- і різномірністю, складною топологією соціального простору і неоднорідністю історичного часу. Таким чином, поліпарадигмальність і трансдисциплінарність стають важливими характеристиками сучасного наукового пізнання. Наразі формується тенденція трансформації в структурі цілісної картини світу: «Природа – Людина» (з усіма варіаціями, які передбачають уточнення складової «Людина» – «людина / мозок / соціум»). Вона перетворюється в картину світу «Природа – Людина – Цифровізація» (де цифра з'єднана з людиною – екзоскелет, електронне око, тощо). З іншого боку, простежується

тенденція до формування двох окремих (паралельних) картин світу: «Природа – Людина / Цифровізація» і «Цифра».

Означене свідчить про те, що людство, загалом, і освіта, зокрема, переживають «абсолютно новий процес». Його якісна новизна може бути виражена в тому, що «цифро-суб'єкти» більше не будуть існувати як «окремі суб'єкти», а почнуть «когерентно осцилювати». У результаті само «цифро-суб'єктне» поле більше не буде складатися з окремих некорельованих «цугов хвиль», а перетвориться «в одну практично нескінченно довгу синусоїду». Що, з великою вірогідністю, може дозволити їй виокремитись у самостійну форму неприродного і нелюдиномірного виду – «цивілізацію цифро-суб'єкта».

У наш час психосинергетичні ідеї педагогічної майстерності мають бути маяком для всіх дотичних до рішення проблем якості вищої освіти, для всіх тих, для кого Наука і Освіта є сенсом життя та усвідомленою цінністю, для тих, хто спроможний вірно служити Людині та відчувати потреби і реалії держави. Зміни у сучасній українській вищій освіті стали здійсненими. Це досягалося довгими роками, але трагічної долі зазнає народ, лідери якого ошукують його матеріально і духовно. Збагачення передового філософсько-методологічного досвіду дослідженнями, які б сприяли творчому втіленню в сучасну практику ідей українських наукових шкіл, наразі є необхідним, виходячи з власних умов, культури, політики, менталітету, у контексті загальноєвропейського та загальносвітового розвитку незалежної України.

Отже, маємо надію, що представлена концепція зацікавить освітян і буде у нагоді усім, хто дбає про гідне майбутнє українського соціуму, хто дбає про конкурентоспроможність вищої освіти України в єдиній європейській родині, хто намагається бути конкурентоздатним Педагогом – тих, чия діяльність «зіткана» ідеями людиномірності: Добра, Краси, Творчості, Свободи, Гідності.

3. Психомірність соціальної реальності та її значення для поведінки нерівноважних середовищ.

Самоорганізація є невід'ємним елементом категоріально-понятійного поля соціально гуманітарної сфери постнекласики (синергетики), що відображає еволюцію наукових уявлень про самоорганізовані складні середовища та антро-соціокультурні системи. Вона стала в сучасній науковій картині соціокультурного світу засобом означення соціальних систем/середовищ і виступає як механізм регуляції дій людини в суспільстві. Досліджуючи питання психомірності соціальної реальності сьогодення, нами запозичена ідея, наведена в роботі Д. Козобродової (Kozobrodova D. M., 2019, р. 5), яка полягає в тому, що сучасному розумінню цього питання бракує відповідності між уявленням сучасної науки, а саме:

1. про механізми, характеристики й поведінку феномену самоорганізації - з одного боку;

2. про її роль у соціальній поведінці, соціальній діяльності, стані людини й суспільства, формуванні соціальної реальності як самоорганізованих середовищ/систем - з іншого боку (Yershova-Babenko, I. V, Kozobrodova D. M., 2019, р. 55-60);

3. про роль психомірності й цілісності в розумінні особливостей взаємодії згаданих середовищ/систем у контексті поведінки утворюваного ними макро- та гіпер-об'єкта дослідження.

Можливість такої постановки питання стосовно дослідження соціальної реальності й її психомірності забезпечується на сьогодні такими постнекласичними пізнавальними засобами, як концептуальна модель (філософська категорія, принцип) «ціле у цілому», що включає цілісність (Єршова-Бабенко І. В., 2005); гіперпарадигма (концепт) «мозок – психіка – розум/свідомість» (Єршова-Бабенко І. В., 2019, с. 45-50); нарешті, уявлення

про психіку людини й її особистість, соціум і організм, мозок і мислення, сприйняття й творчість, живе, неживе й віртуальне на єдиному синергетичному ґрунті.

У найширшому сенсі, з погляду теорії самоорганізації, суспільство (соціальна реальність) постає як нелінійна складна система особливого типу, в якій стійкість забезпечується взаємодією із зовнішнім та внутрішнім середовищем. Як відомо, до базових понять синергетичного підходу належить термін «біфуркація». Потрапляння в точку соціальної біфуркації означає, що соціальна реальність у межах досліджуваного аспекту вже не зможе повернутися до попереднього стану, і слід очікувати появи різних варіантів нового соціального порядку в суспільстві. У певному сенсі це – точка неповернення для соціальної реальності, оскільки колишня система порядку і стабільності зазнає радикального порушення. Саме тут виникає важливий для нашого дослідження момент, а саме - те, що соціальний порядок не завжди є для людини її соціальною реальністю як такою, тобто тією, на яку вона орієнтується у своїй поведінці, рішеннях, вчинках, цілях, виборах. У цьому і проявляється те, що ми називаємо «психомірністю соціальної реальності».

На цей аспект (явище) ми хочемо звернути увагу в контексті поведінки суспільства як соціальної реальності, а також людей, з яких це суспільство складається, – тих, хто має власну, суб'єктну (особистісно орієнтовану) соціальну реальність. Ми хочемо підкреслити, що при розгляді цих явищ з позицій синергетичного підходу саме ця відмінність між соціальними реальностями особистості й суспільства, досягнувши критичного рівня, може запустити кризу у вимірі «людина», «її соціальна поведінка» – тобто людиномірність, психомірність. Також це може відбуватись у вимірі «стан соціального середовища / системи (суспільства)» - тобто соціомірність. У такій перспективі особливого значення набуває те, що стан соціальної реальності

суттєво залежить від людських дій, а вони, у свою чергу, – від психомірності соціальної реальності особистості (суб'єкта), її внутрішнього стану. У проаналізованій ситуації простежується присутність (прояв) психомірності соціальної реальності самого суспільства.

Розгляд мірностей – психо-, соціо-, людино- в постнекласичній макрокласифікації наук, було запроваджено для реалізації трансдисциплінарності наукових досліджень XXI століття (Єршова-Бабенко І. В., 2008). На думку Л. Бевзенко, саме в цьому полягає суть нестабільності в її справжньому значенні, оскільки в цей період у суспільстві починають діяти механізми самоорганізації, які визначають подальший хід руху системи до нового порядку. «Міф, гра, натовп, спонтанність, випадковість – головні поняття, здатні теоретично охопити цей процес. Соціальні структури, які при цьому ніби виникають самі собою, ґрунтуються на спільному міфологічному просторі або на загальних правилах гри, що залучають членів соціуму в сферу свого тяжіння» (Бевзенко Л. Д., 2014, с. 12). При цьому на макрорівні суспільства відбувається розрив соціальних зв'язків, звичних повсякденних практик, радикальні зміни попереднього стилю життя. Дослідник наголошує, що власне хаос, у який зрештою занурюється суспільство, стає середовищем, що народжує новий соціальний порядок. Він ще не з'явився і не встановився, він існує лише у вигляді можливих варіантів, тому непередбачуваність є характерною рисою такого стану нестабільності. У такому стані особливо зростає роль і значущість комунікації між членами суспільства, їх активності та здатності до встановлення зв'язків і відносин. Тому індивід (особистість, суб'єкт), який звик до стабільного стану суспільства, до раціонального прийняття рішень в умовах повільно змінюваного соціального середовища, до чіткого прогнозування подальших шляхів розвитку, почуватиметься невпевнено - непристосовано до нових умов нестабільності: «У вирі сучасних

соціальних процесів людина модерну не може почуватися адекватно» (Бевзенко Л. Д., 2014, с. 13).

Найбільш яскраво та очевидно описані процеси та зміни відчули жителі багатьох країн у період карантину під час епідемії COVID-19 – теорія перетворилася на гірку наочність. Соціальна реальність руйнується, «...і разом з нею – соціальний порядок як універсальний механізм ідентифікаційного зв'язку індивідів і суспільства». У цьому контексті заслуговує на увагу концепція «психомірності» або «психомірного середовища» (Yershova-Babenko, I. V, 1992; 2015), запропонована в психосинергетиці. Увага до людини та людиномірних проявів у соціальній діяльності в цій концепції дає змогу розглядати соціальну реальність як психомірне середовище. Це означає, що вона формується, розвивається і трансформується (самоорганізується, хаотизується, руйнується, змінюється, «зависає» у стані «плато» тощо) в результаті і в процесі психічної (психомірної) діяльності людини, групи, спільноти людей у різних масштабах простору і часу, а також у масштабах окремих культур і цивілізацій.

Ми хочемо підкреслити: без психічної (психомірної) діяльності не може існувати людиновимірна соціальна діяльність, а внутрішньо психічна, внутрішньо особистісна діяльність суб'єкта-людини, його система психічної реальності суттєво впливає на характер, стан і процеси соціальної реальності. Саме уявлення про неї людина використовує у своєму мисленні, сприйнятті, соціальній поведінці, у вчинках.

Новий аспект у цьому питанні – поняття і явище «цифра-суб'єкт». Таким чином, ідеться про те, що соціальна реальність є психомірною, і кожна людина чи група (спільнота) виходять із власних психомірних уявлень про соціальну дійсність, а також про власні вчинки в ній, цілі, наслідки, поведінку. Відповідно, ми розглядаємо соціальну реальність як таку, що виникає,

трансформується й існує у власному уявленні людини в результаті її сприйняття, усвідомлення або неусвідомленості, діяльності, поведінки, відносин і зв'язків з іншими людьми та соціальними структурами, зокрема такими, що дедалі більше автоматизуються та роботизуються у наш час. Фактично, йдеться про певний суб'єктивний варіант соціальної реальності, яку людина формує у своєму мисленні, уяві, пам'яті. Інше питання – чи існує в людини об'єктивний варіант? Адже саме явище соціальної реальності виникає й існує лише остільки, оскільки існує сама людина, яка сприймає навколишній світ і світ у собі. Однак, останні зміни, які дослідники визначають як виникнення «цифро-суб'єкта» (Єршова-Бабенко І., 2020), – тобто робота, що володіє незалежним способом існування, власним «цифро-суб'єктивним» середовищем (суспільством) без участі людей і використовує створену ним мовленнєву систему, – призводять до необхідності виокремити ще один тип соціальної реальності – «цифро-суб'єктивний». Цей тип може існувати у трьох варіантах:

1. «Цифро-суб'єктивна соціальна реальність», що спостерігається людиною у поведінці цифрового суб'єкта;
2. Соціальна реальність, що існує в пам'яті самого цифрового суб'єкта;
3. Соціальна реальність, що формується в процесі їх комунікації (людина – цифровий суб'єкт).

З цих позицій самоорганізуючі структури та крайні нерівноважні стани можуть ставати параметрами нового порядку в соціальній реальності в аспекті її психомірності – з одного боку, як представленості в мисленні суб'єкта, а з іншого – як основи його соціальних вчинків. На підставі проведених теоретичних досліджень у згаданій роботі нами було запропоновано використати концептуальну модель психомірного середовища І. Єршової-

Бабенко щодо соціальної реальності та ввести новий термін – «психомірність соціального середовища». Поняття «психомірність соціальної реальності» та пов'язана з ним концептуальна модель І. Єршової-Бабенко «психомірні середовища». Дефініція «психомірність» у розглядуваному аспекті була запроваджена українською філософінею, методологинею та психологинею І. Єршовою-Бабенко (Yershova-Babenko I. V., 2008). Із цим терміном також пов'язані такі поняття, як «психомірні середовища / системи» (ПС), що характеризують людину та її діяльність: психічну, когнітивну, мозкову, соціальну тощо. Ці поняття в контексті «мірності» (тобто вимірності, масштабності) відносяться до нової постнекласичної макрокласифікації наук, розробленої тією ж авторкою (Yershova-Babenko I., 2005). У праці «Психомірні середовища в контексті психосинергетики та їхня роль у постнекласичному розумінні соціуму — «нелінійне ціле-в-нелінійному цілому» (Yershova-Babenko I., 2009) підкреслюється, що поняття «психомірні середовища / системи» (ПС) застосовується у поєднанні з концептуальною моделлю (філософською категорією, принципом) «ціле у цілому» та є складовою психосинергетики. Наголосимо, що із дефініцією «психомірність» також пов'язані такі поняття як: «психомірні середовища/системи» (ПС), що характеризують людину та її діяльність: психічну, когнітивну, мозкову, соціальну тощо. Це дозволяє при аналізі психомірних середовищ і їхньої поведінки (включно з макростратегіями) вийти за межі дихотомії «частина – ціле» і перенести акцент на рівень взаємодії цілих або цілісностей, зокрема нелінійних. На думку авторки, це передбачає взаємопроникнення складних нелінійних цілісностей, таких як:

- система психіки,
- система внутрішнього світу особистості,
- система людського організму,

- система самої людини,
- система соціуму,
- система природи,
- система Космосу (Yershova-Babenko I. V., 2009, p. 317–318).

Далі авторка зазначає, що перехід до позиції «ціле в цілому» або «ціле-в-цілому» стає модельним вираженням того, чому людина може бути складнішою за суспільство, а психіка людини – складнішою за неї саму. Місце «цілого» у структурі не визначає рівень його складності. Те «ціле», яке перебуває всередині іншого «цілого», цілком може бути складнішим за нього. Рівень складності системи визначається здатністю створювати те, що складніше за неї саму. Нелінійний характер процесів і взаємозв'язків у такій моделі / системі – «ціле у цілому» – дозволяє по-новому осмислити поведінку, стани та взаємодії цих систем, що є якісно іншими за результатами (Yershova-Babenko I. V., 2009, p. 319–320). Рівень аналізу «нелінійне ціле-в-нелінійному цілому» у сенсі поняття «психомірні середовища/системи», на думку І. Єршової-Бабенко, наближає до нової логіки – «післяпостнекласичної логіки». Ця логіка передбачає щонайменше чотири види операцій:

аналіз → синтез → нелінійний синтез → синергіз
(одиницею стає «синергема»).

Їхнє поєднання виводить на рівень аналізу в рамках категорії «поле шляхів розвитку», що вимагає врахування рівнів і характеру околиць точки біфуркації, оскільки ці околиці можуть накладатися і тим самим кардинально змінювати умови, а отже – характер течії процесів, трансформацій/перехідних станів структур/середовищ з одного стану в інший (Yershova-Babenko I. V., 2011, p. 25). Водночас сам процес становлення й тимчасового існування

перелічених нелінійних цілих – процесів/структур/середовищ/систем людської діяльності (нелінійного цілого), психіки людини (гіперсистеми синергетичного порядку), її внутрішнього світу (інформаційно-емоційного середовища синергетичного порядку), а також соціуму (самоорганізуючого середовища, нелінійного цілого) – разом із єдиним цілим, формованим ними в різних поєднаннях як результат певного виду нелінійного синтезу, прирівнюється до «цілісності як єдності різноманіття» (Dobronravova I. S., 2017, р. 198). При цьому йдеться про різноспрямовану у часі, просторі та інших вимірах психіку, яка в різних фазах має різні, подекуди протилежні властивості, напрямок, швидкість та масштабність. Авторка підкреслює, що в такому контексті предметом дослідження стає фундаментальна цілісність, умови її розпаду/трансформації/виникнення, а також її фазовість і стадіальність.

Феномен (як явище та поняття) «психомірні середовища / системи» (ПС) від самого початку і до сих пір протягом майже трьох десятиліть розглядається в психосинергетиці. Більше того, очевидним є те, що саме психомірність соціальної реальності відіграє дедалі важливішу роль у сучасних соціальних та соціокультурних процесах, доводячи їх до кризових станів учасників, зумовлених психомірністю, на тлі кризових станів самого суспільства як соціальної реальності, сформованої, зокрема випадково, соціальними організаціями. В авторському психосинергетичному розумінні психомірного середовища визначальну, принципову роль відіграють самоорганізуючі структури і сильно (максимально-гранічні) нерівноважні стани, які можуть ставати і стають параметром порядку, системо- та перехідноформуєчим фактором (Yershova-Babenko I., 2011, р. 25). Це відображає позиції постнекласичного етапу розвитку науки. Саме цей аспект дозволив в роботі (Yershova-Babenko I. V., 1992) показати обмеженість традиційної концепції

розуміння психіки (теорія віддзеркалення), а також актуальність формування нової наукової галузі – психосинергетики та ноології, а в подальшому альфалогії.

Психомірні середовища піддаються впливу потоків інформації, енергії / емоцій, речовини / обміну, часу тощо, які надходять не лише ззовні, а передусім продукуються самими цими системами/середовищами всередині себе у відношенні до себе, до власних внутрішньопсихічних – внутрішньо особистісних маркерів. Якщо середовищем є група людей, колектив, партія тощо, – це внутрішньогрупові, культурологічні, ідеологічні та подібні маркери)» (Yershova-Babenko I. V., 2015, p. 40). Сутність конкретизованих характеристик психомірних середовищ І. Єршова-Бабенко пояснює тим, що внутрішньо психічний вплив означених потоків на самих себе може за певних умов / факторів супроводжуватись дією нелінійного позитивного зворотного зв'язку (НПЗЗ), що виражається у можливості посилення потоками самих себе і один одного через продукцію, що ними виробляється (відповідно до внутрішньо психічних маркерів, що стають атракторами)» (Yershova-Babenko I., 2015, p. 40). Таким чином, психомірні середовища трактуються як ціле, що являє собою «надскладну відкриту нелінійну самоорганізовану (ОНС) середу, що існує та утворилася в іншій ОНС (або має можливість потрапити в нього вже у сформованому вигляді)». Власне, означене і є явищем «ціле у цілому» або «нелінійне ціле у нелінійному цілому» (що містить цілісність) реалізоване в психомірному середовищі.

Як віддзеркалення внутрішнього світу людини, таке середовище конкретизується в роботах як «внутрішнє психомірне середовище» (ВПС), внутрішньо особистісне або внутрішньо психічне, інформаційно-ментально-духовно-емоційне середовище – ІМДЕС, скорочено ІЕС — інформаційно-емоційне середовище. За визначенням, воно є надскладною ОНС (Єршова-

Бабенко І. В., 1992). Наприклад, ступінь концентрації інформації, часу, енергії / емоцій в одиницях виміру, швидкість надходження, перетворення інформації, смислу, ступінь узгодженості, масштабність тощо. З таких позицій, психомірне середовище (як середовище суб'єкта) «здійснює вибір необхідної інтенсивності сплеску, зокрема і за рахунок резонансу». Як обґрунтовано у роботі І.В. Єршової-Бабенко «Психосинергетика і її місце в постнекласиці» (Єршова-Бабенко І. В., 2011), дослідження аналогічних режимів і станів системи психіки людини доводять можливість порушення принципу суперпозиції. При цьому відповідну роль бере на себе «збіг» / накладання емоційних сплесків. У певних випадках це призводить до «зриву» (Yershova-Babenko I. V., 2011, p. 26). Загалом, вищенаведене надало можливості стверджувати, що ці концептуальні позиції та методологія дослідження поширюються на ті практичні сфери, де існують різні форми і ступені прояву психомірних середовищ. (Kozobrodova D.M., 2019). Така постановка питання, на наш погляд, дозволяє ввести в сферу методології науки, зокрема, в межах досліджень явища соціальної реальності, таку її характеристику як психомірність з позицій психосинергетики та психомірних середовищ / систем поведінка яких виявляється в соціальній реальності суспільства. Даний контекст об'єднує:

– психомірність соціогуманітарних процесів і синергетичну методологію дослідження психомірності, психомірних середовищ/систем;

– спільність підходу у дослідженні – синергетичного, психосинергетичного та альфалогічного, відповідно, дослідження складових однойменного концепту і самого гіперцілого в статусі «синергетичний об'єкт», «система/середовище синергетичного порядку»;

– поведінку концепту «brain-psyche (mind / consciousness, ...)» (Єршова-Бабенко І. В., 2019), однойменної теорії, з позицій гіперцілого у значенні сталого або гіперцілісності у значенні що стає (альфалогія);

– відносини між складовими концепту «brain-psyche (mind / consciousness, ...)», як відносини між цілими або цілісностями на основі та в рамках концептуальної моделі «The Whole – in – The Whole» (Yershova-Babenko I., 2018; 2019). Відтак, узагальнюючи вищезначене, стає можливим відстежити взаємозв'язок відповідності уявлень про механізми, характеристики та поведінку явища самоорганізації в умовах діяльності гіперцілого або гіперцілісності, представлених, з одного боку, у згаданій гіпертеорії, а з іншого у житті людини; у психомірності соціогуманітарних процесів, зокрема, в особистісно орієнтованій соціальній реальності та в соціальній реальності суспільства. Таким чином, особлива увага має бути приділена нерівновазі соціогуманітарних процесів у контексті гіпертеорії «brain – psyche (mind / consciousness, ...)» в аспекті соціальної реальності та її поведінки, на яку впливає її психомірність. Адже особлива роль стану психомірності соціальної реальності особистості проявляється в характері поведінки власне соціального середовища.

4.Явище «критична відмінність» у соціальній самоорганізації – керуючий параметр динаміки «від людини до цифросуб'єкта»

На сучасному етапі свого розвитку людство зіткнулося з макро- та різномасштабним проявом нового явища в межах ефекту самоорганізації як явище критичної різниці. Це наукове поняття, як і багато інших, увійшли до категоріально-понятійного апарату філософії та методології соціогуманітарних досліджень з теорії самоорганізації. Як відомо, історично виникло два напрями самоорганізації: теорія дисипативних структур,

нерівноважна термодинаміка (створена бельгійським ученим І. Пригожиним у період 1947 – 2003) та синергетика (ініційована німецьким фізиком-теоретиком Г. Хакеном у період 1973 – 2024). Такі структури нового порядку представлені в поведінці середовищ / систем різної природи, що самоорганізуються. Вони характеризуються незворотною, що є умовою виникнення самоорганізації, хаосу та нового порядку. На основі ідей цих наукових напрямів, й розвивається психосинергетика, методологія дослідження психіки людини, психомірних середовищ / систем / процесів, у тому числі й нейропсихічного, культурологічного макрорівня, як синергетичних об'єктів дослідження, а також альфалогія для гіперрівня .

Явище критичної різниці виявляє себе в теперішній час існування людства в різних формах та в різних сферах життя людини: її психічної та соціальної реальності (СР) / діяльності. Її прояви пов'язані з макромасштабністю процесу цифровізації. Покажемо це на прикладі виникнення явища / ефекту критичної різниці між психомірністю людини та ступенем / швидкістю цифровізації суспільства.

Якщо розглядати соціальну реальність з позиції її існування у формі зовнішнього для людини соціального середовища, культури та у формі внутрішньо психічної / внутрішньо особистісної, нейро-психічної середовищ, то до теперішнього часу обидві форми містять прояви цифровізації в його пропорції, що стрімко збільшується щодо людино- та психомірності. У загальному вигляді така позиція може бути схарактеризована концептуальною моделлю (новою філософською категорією) «ціле у цілому» та концептом «b-p(m/c, ...)» – «мозок-психіка (розум/свідомість, ...)» (Yershova-Babenko I. V., 2005; 2019). Зауважимо, що цифро-середовище має неконтрольований людиною дифузний різношвидкісний, різномасштабний / різномірний, різної форми та інтенсивності вплив на неї, на всі сфери її життя та продукти її

активності. Це виражається скороченням людиномірності та зростанням цифромірності на рівні соціального і внутріпсихічного середовищ – їх структури та поведінки. Однак, при цьому ціннісний вимір людини присутній як і раніше в її житті, відношеннях та сенсах на внутріпсихічному особистісному рівні.

Принципова відмінність середовищ, що характеризуються психо- і людиномірністю, – це їх ціннісно-сміслова, асоціативна та інтелектуально-емоційна основа. Її відсутність фіксується у цифрі (цифромірності). Наприклад, проявом нейрофізіологічної специфіки є індивідуальна мінливість судинної мережі та швидкості кровотоку у людини, на яку вона неусвідомлено реагує при сприйнятті нею іншої людини. Але питання в тому, що цієї специфіки немає в «цифрооб'єкті / «суб'єкті». Людський організм і психіка чекають їх у ситуації спілкування. Якщо ж спілкування немає з живим організмом, то спрацьовує ефект критичної різниці у методологічній термінології, а в аспекті реальності виникає «провал», так як викид енергії одним організмом-співрозмовником відбувся (активність судинної мережі та швидкості кровотоку), адже він приготувався до викиду енергії у відповідь з боку співрозмовника-людини і сприйняттю його, тобто, має відбутися енергетичний обмін на цьому рівні. Насправді відбувається виснаження людини-співрозмовника за її спілкуванні з ШІ, AGI, ChatGPT, так як аналогічної відповіді немає.

Під психомірністю людини, її індивідуальною та соціальною, соціокультурною активністю та діяльністю, в даному контексті розуміється її якість, характеристика, що визначаються емоційно-інтелектуальною, ціннісно-смісловою та асоціативною складовими « ψ -р(m/c, ...)», сферами особистості, що не підкоряються «машинній» логіці. Це сприймається з позицій цілісності. Термін «психомірність» підкреслює, що, наприклад, людині зрозумілим є

вираз «світле майбутнє» на відміну від Ш I, AGI, GhatGPT, попри безліч пояснень. Означене й буде залишатися лише імітацією людиномірності та психомірності людини, а при досягненні її високого рівня мова піде про нову сутність і вже «нелюдяну».

Фактично, це є якісно новий вид СР – цифрова СР (з ознаками синдрому Аспергера) різного масштабу / рівня, що реалізується у часі та просторі, в просторово-часовому континуумі індивідуального, групового: сімейного та ін. походження. І якщо ми говоримо про психомірний вимір СР, що продукується людиною, а не цифрою, то вона розглядається нами, в історичному та культурологічному аспектах, як продукт концепту «b-p(m/c, ...)» людей, що жили – авторів певної форми суспільства, культури сім'ї, їхніх цінностей, що сприймається концептом людини, що живе. СР продовжує існувати у часі у певній формі, в якій вона зберігається в цивілізації і сприймається людьми, що живуть. Форма: театр, кіно, картини, скульптури, міфи та казки, художня література, публіцистика, наука та ін. завдяки цьому вона стає джерелом індивідуального досвіду тих, хто живе і, відповідно, їх внутрішньо психічної та внутрішньо особистісної (у міру дорослішання) СР. Така СР характеризується психомірністю (концепція психомірності соціальної реальності в роботах Д. Козобродової - 2020-2023), так як була породжена при співучасті концепту «b-p (m/c, ...)» тих, хто жив і сприймається тими, хто живе теж за участю їх концепту «b-p(m/c, ...)». Вона перетворюється в пам'яті людини, що живе, в режимі переважання активності психічної складової концепту «b-p(m/c, ...)» – емоційно-інтелектуальної, ціннісно-сміслової та асоціативної.

Отже, очевидно, що в обох значеннях у результаті йдеться про живе. При цифровому авторстві СР змінює свої якості, стаючи нелюдиномірною, непсихомірною (у значенні цього контексту). Через війну між живою

людиною, що живе та зробленою нею психомірною СР, і цифровою реальністю, що нею сприймається, виникає конфлікт (невідповідність, неузгодженість) на якісному рівні (як мінімум, це три вищеназвані параметри). Його збільшення відбувається у режимі самоорганізації та призводить до прояву ефекту «критична відмінність».

У психосинергетиці конкретизується уявлення про існування макроявища – єдності мозку та психіки, мозкової і психічної активностей, що методологічно пов'язані з визнанням синергетичної подоби поведінки кожного та їхньої єдності. Концептуально дана позиція на гіперрівні представлена в альфалогії.

Для концептуального позначення такого макроявища на гіперрівні було введено концепт «b-p (m/c, ...)» – «мозок-психіка (розум / свідомість та інші складові психіки, що виокремлюються наукою)». Цей концепт передбачає, що мозкова і психічна активність людини є деякою єдністю матеріального (мозок) і «нематеріального» (психіка). У подібній якості воно дано людині від природи, з нею вона народжується та користується все життя. У такому трактуванні концепт «b-p(m/c, ...)» у прижиттєвій фазі гіперсистеми психіки в такій теорії психіки узгоджується з поняттям «живе».

Зауважимо, що відомий фізик Я.І. Френкель основну відмінність живої та неживої природи сформулював наступним чином: «Нормальний стан будь-якої мертвої системи є стан стійкої рівноваги, тоді як нормальний стан будь-якої живої системи, з якого б погляду вона не розглядалася (механічної чи хімічної), є стан нестійкої рівноваги, у підтримці якого й полягає життя». Відтак, у такому ракурсі стає можливим сформулювати нову, глобальну проблему, з якою зіткнулося людство. Ця проблема пов'язана з явищем критичної відмінності того, що було описане в математиці та природознавстві у другій половині ХХ ст. для середовищ / систем що саморозвиваються різної

природи. Дане явище в сучасних умовах над швидкої цифровізації має місце в психомірних процесах та в СР людини. Означене постає як загроза, небезпека для самої сутності людини – її ціннісно-сміслової, емоційно-інтелектуальної, асоціативної, тобто власне її унікальної людиновимірності. Під впливом процесу цифровізації відбувається рух «від психомірності» людського середовища та діяльності у напрямку «до цифри, машинної логіки». Це призводить до «збіднення» людиномірності, а в майбутньому можливо і її обнуління, заміщення «цифросуб'єктом» з машинною логікою.

5. Мистецтво навчальної та виховної дії крізь призму соціальної відповідальності майбутніх професіоналів

Останнім часом все більше уваги з боку наукової спільноти приділяється соціальній відповідальності майбутніх професіоналів, зокрема в педагогічній та психологічній галузях. У залежності від видів соціальних норм конкретизуємо такі різновиди соціальної відповідальності (Okhrimenko O. O., & Ivanova T. V., 2015):

– моральна – настає у випадку порушення традицій, звичаїв, норм культури та естетичних норм. Вона відображається у суспільному осуді та соціальному відмежуванні від суб'єкта, що порушує чи ухиляється від виконання норми поведінки;

– політична – настає при порушенні норм, дотримання яких покладається суспільством на публічного політика;

– корпоративна – настає у випадку порушення корпоративних правил, які прийняті певною соціальною структурою та не мають правового значення;

– релігійна – засновується на нормах, що регламентують порядок відправлення релігійних культів та на вірі в Бога;

– правова – настає у випадку порушення норм державно-організованого права. Вона має активний характер, оскільки передбачає активний психологічний вплив на порушника аж до застосування примусового фізичного впливу.

Проте, на нашу думку, соціальна відповідальність майбутніх професіоналів має об'єднувати елементи згаданих вище різновидів, оскільки формування, розвиток та поширення соціальної відповідальності розглядається, окрім іншого, ще й як один з напрямів підвищення добробуту суспільства.

Людиновимірність ціннісних орієнтирів розглядається нами, виходячи з розуміння того, що соціальна відповідальність майбутніх професіоналів – це усвідомлення людиною її обов'язків перед суспільством, спроможність та готовність брати на себе відповідальність за наслідки власних дій і рішень, а також прагнення сприяти позитивним змінам у своїй професійній галузі та за її межами. Така відповідальність проявляється, зокрема у такому: дотриманні етичних норм у професійній діяльності, турботі про навколишнє середовище, сприянні соціальній справедливості та рівності, взаємодії зі стейкхолдерами (працівниками, клієнтами, партнерами) на засадах чесності та прозорості.

Виховати соціально відповідального фахівця – це справжнє мистецтво, яке вимагає від викладачів та соціального середовища освітніх закладів цілісного підходу. Адже, сучасному здобувачу освіти недостатньо дати лише знання, також важливо навчити особистість користуватися ними. Оскільки знання, практичні вміння та навички, взаємопов'язані з ціннісними орієнтирами здобувача освіти, формують його життєві та фахові компетентності, потрібні для успішної самореалізації у житті, навчанні та праці (Косяк І. В., 2013). Замість «сухої» теорії, викладачі мають використовувати творчі технології навчання (кейс-стаді, проєктне навчання),

інтерактивні (кооперативне навчання в малих групах, дискусії, рольові ігри), інформаційно-комунікаційні (використання цифрових ресурсів, онлайн-платформ, навчальних програм), технології критичного мислення тощо. Означене допомагає здобувачам освіти аналізувати реальні ситуації, де їхні майбутні професійні рішення можуть мати соціальні та етичні наслідки.

Інтеграція соціальної відповідальності у навчальні програми. Підготовка фахівців технічних спеціальностях передбачає, що їх можна навчати з позицій розуміння екологічних технологій, а в галузі бізнес-освіти достатнім є розуміння етики ведення бізнесу. Означене сприяє тому, що здобувачі освіти стають спроможними «бачити» як їхні знання, практичні вміння та навички можуть бути використані для вирішення суспільних проблем.

Створення сприятливого середовища: Перш за все суб'єкти середовища освітнього закладу вже мають бути прикладом соціальної відповідальності: організовуючи волонтерські проекти, ініціюючи екологічні кампанії та підтримуючи інклюзивні ініціативи тощо. Саме такий підхід й демонструє здобувачам освіти, що соціальна відповідальність є не просто теорією, а реальністю в практичних діях.

Наведемо приклади формування соціальної відповідальності майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки в КНУТД з позицій характеристик психомірності соціальної реальності та її значення для поведінки нерівноважних середовищ. Зауважимо, що саме процеси, що пов'язані з психікою людини, характеризують початковий етап становлення індивіда в професійній діяльності, коли збільшується рівень самостійності, відповідальності молодих людей, формуються ціннісні орієнтації, відбувається потужний розвиток у їх особистісному становленні. (Кириченко Р. В., Колодяжна А. В., 2023). Останні дослідження підкреслюють необхідність створення сприятливих психологічних та педагогічних умов для формування у

студентів внутрішньої мотивації, емоційної стійкості та здатності адаптуватися до викликів мінливого світу. Впровадження в освітній процес КНУТД (спеціальність А 5 Професійна освіта (Технологія виробів легкої промисловості), G 15 Технологія виробів легкої промисловості) екологічних технологій (екологічного дизайну в проєктній діяльності) (Косяк І. В., 2024) формує екологічний світогляд здобувачів освіти, сприяє розвитку їх креативності, творчих здібностей, пошуку нестандартних рішень. Кожна виготовлена майбутніми професіоналами річ є неповторною, унікальною, має інноваційний дизайн і, головне, є практичним, наочним прикладом філософсько-методологічного виміру людиномірності якості освіти. Адже здобувачі освіти – майбутні професіонали формують людиномірний світогляд і високо ймовірно можуть стати частиною змін, завдяки яким планета і людство отримають шанс на гармонійне майбутнє без проблем пов'язаних із явищем надшвидкої цифровізації в сучасних умовах, що має місце в психомірних процесах та в СР людини та експоненційного забезпечення соціальних інновацій в умовах невизначеності в аспекті посилення уваги на забезпеченні збереження людиномірності й психомірності соціальної реальності професійної освіти шляхом розробки та впровадження нового методичного контенту організації психосинергетичної навчальної та виховної дії спрямованої на формування соціальної відповідальності майбутніх професіоналів.

Очевидно, що в сучасних умовах життя необхідні фахівці, які володіють не лише знаннями, практичними вміннями та навичками, а й високими моральними якостями, дотримуються етичних норм у професійній діяльності, турбуються про навколишнє середовище, сприяють соціальній справедливості та рівності, взаємодіють з працівниками, клієнтами, партнерами на засадах

чесності та прозорості. Вони мають бути рушійною силою позитивних змін і запорукою сталого розвитку цивілізації.

Практичне впровадження результатів дослідження своєрідності параметрів людиномірності та психомірності в аспекті формування соціальної відповідальності майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки дозволила авторам продемонструвати взаємозв'язок відповідності уявлень про механізми, характеристики та поведінку явища самоорганізації в умовах соціальної реальності здобувачів освіти у закладі освіти (як гіперцілого або гіперцілісності), представлених, з одного боку, у гіпертеорії «b-p (m/c, ...)», а з іншого у житті людини; у психомірності соціогуманітарних процесів, зокрема, в особистісно орієнтованій соціальній реальності та в соціальній реальності суспільства. Таким чином, розробка та впровадження нового методичного контенту організації психосинергетичної навчальної та виховної дії спрямованої на формування соціальної відповідальності майбутніх професіоналів – це інвестиція в майбутнє людства.

Висновки

Було конкретизовано та обґрунтовано філософсько-методологічний аспект людиномірних вимірів освіти крізь призму ідей єдності світу і трансдисциплінарної єдності наукового знання; теоріями функціонування парадигм і філософськими теоріями імперативу; положеннями про загальний зв'язок і цілісність явищ та процесів розвитку суспільства; працями науковців, в яких представлені теорії вивчення особистості як відкритої системи, що саморозвивається; психосинергетичним підходом, що заснований на ідеях цілісності сприйняття світу, нелінійності, глибинного взаємозв'язку хаосу і

порядку, випадковості і необхідності; гуманістичної педагогіки, саморозвитку особистості в процесі професійної діяльності.

Розкрито сутність тенденцій змін ціннісних орієнтацій, як особливе соціального підґрунтя, яке з одного боку характеризується філософсько-культурологічним світоглядом, що має визначати глобальну функцію сучасного наукового знання та обумовлює його соціальну силу; та з іншого – виражає прогрес і модернізацію освіти у різні історичні епохи. Загальним тут виступає необхідність трансляції досягнень науки і культури, передового досвіду у свідомість Соціуму, досягнення на тлі цих знань та ставлень, усвідомлення нових пріоритетів особистісного виміру освіти. Особливе – відображає зв'язок культурного, чуттєвого досвіду людства з освітою, а також протиріччя, які властиві кожній моделі картини Світу.

Доведено, що збагачення передового філософсько-методологічного досвіду дослідженнями, які б сприяли творчому втіленню в сучасну практику ідей українських наукових шкіл, наразі є необхідним, виходячи з власних умов, культури, політики, менталітету, у контексті загальноєвропейського та загальносвітового розвитку незалежної України. Особлива увага приділена концептуальним засадам людиномірних проявів у соціальній діяльності. Яка надала змоги розглядати соціальну реальність як психомірне середовище, яке формується, розвивається й трансформується (самоорганізується, хаотизується, руйнується, змінюється, «зависає» у стані «плато» тощо) в результаті і в процесі психічної (психомірної) діяльності людини, групи, спільноти людей у різних масштабах простору і часу, а також у масштабах окремих культур і цивілізацій.

У роботі аргументовано що: без психічної (психомірної) діяльності не може існувати людиновимірна соціальна діяльність, а внутрішньо психічна, внутрішньо особистісна діяльність суб'єкта-людини, його система психічної

реальності суттєво впливає на характер, стан і процеси соціальної реальності. Саме уявлення про неї людина використовує у своєму мисленні, сприйнятті, соціальній поведінці, у вчинках.

На ґрунті аналізу наукових джерел, саморефлексії та узагальнення науково-професійного досвіду авторів доведено, що феномен (як явище та поняття) «психомірні середовища / системи» (ПС) від самого початку і до теперішнього часу, протягом понад трьох десятиліть розглядається в психосинергетиці і саме психомірність соціальної реальності відіграє дедалі важливішу роль у сучасних соціальних та соціокультурних процесах, доводячи їх до кризових станів учасників, зумовлених психомірністю, на тлі кризових станів самого суспільства як соціальної реальності, сформованої, зокрема випадково, соціальними організаціями. З таких позицій, пояснено, що психомірне середовище (як середовище суб'єкта) «здійснює вибір необхідної інтенсивності сплеску, зокрема і за рахунок резонансу». Також узагальнено авторську позицію про те, що дослідження аналогічних режимів і станів системи психіки людини доводять можливість порушення принципу суперпозиції. При цьому відповідну роль бере на себе «збіг» / накладання емоційних сплесків. У певних випадках це призводить до «зриву». Загалом, ці концептуальні позиції та методологія дослідження поширюються на ті практичні сфери, де існують різні форми і ступені прояву психомірних середовищ у тому числі й процеси соціальних інновацій в умовах невизначеності

Логіка проведеного дослідження своєрідності параметрів людиномірності та психомірності дозволила авторам відстежити та продемонструвати взаємозв'язок відповідності уявлень про механізми, характеристики та поведінку явища самоорганізації в умовах діяльності гіперцілого або гіперцілісності, представлених, з одного боку, у гіпертеорії

«brain – psyche (mind / consciousness, ...)», а з іншого у житті людини; у психомірності соціогуманітарних процесів, зокрема, в особистісно орієнтованій соціальній реальності та в соціальній реальності суспільства. Таким чином, особлива увага авторів-дослідників була приділена нерівновазі соціогуманітарних процесів у контексті відповідної гіпертеорії в площині соціальної реальності та її поведінки, на яку впливає її психомірність. З таких позицій в роботі акцентовано увагу на тому, що особлива роль стану психомірності соціальної реальності особистості проявляється в характері поведінки власне соціального середовища.

Для концептуального позначення такого макроявища на гіперрівні було введено концепт «b-p (m/c, ...)» – «мозок-психіка (розум / свідомість та інші складові психіки, що виокремлюються наукою)». Цей концепт передбачає, що мозкова і психічна активність людини є деякою єдністю матеріального (мозок) і «нематеріального» (психіка). У подібній якості воно дано людині від природи, з нею вона народжується та користується все життя. У такому трактуванні концепт «b-p(m/c, ...)» у прижиттєвій фазі гіперсистеми психіки в такій теорії психіки узгоджується з поняттям «живе».

Соціальна реальність в дослідженні розглянуто з позиції її існування у формі зовнішнього для людини соціального середовища, культури та у формі внутрішньо психічної / внутрішньо особистісної, нейро-психічної середовищ; наголошено що до теперішнього часу обидві форми містять прояви цифро середовища в його пропорції, що стрімко збільшується щодо людино- та психомірності. Аргументовано, що у загальному вигляді така позиція може бути схарактеризована концептуальною моделлю (новою філософською категорією) «ціле у цілому» та концептом «b-p(m/c, ...)» – «мозок-психіка (розум/свідомість, ...)». Зазначено, що цифро-середовище має неконтрольований людиною дифузний різношвидкісний, різномаштабний /

різномірний, різної форми та інтенсивності вплив на неї, на всі сфери її життя та продукти її активності. Це виражається скороченням людиномірності та зростанням цифромірності на рівні соціального і внутріпсихічного середовищ – їх структури та поведінки. Однак, при цьому ціннісний вимір людини присутній як і раніше в її житті, відношеннях та сенсах на внутріпсихічному особистісному рівні. Проголошено тезу про те, що принципова відмінність середовищ, що характеризуються психо- і людиномірністю, – це їх ціннісно-смілова, асоціативна та інтелектуально-емоційна основа; відсутність якої фіксується у цифрі (цифромірності).

Психомірний вимір СР, що продукується людиною, а не цифрою, у дослідженні розглядається в історичному та культурологічному аспектах, як продукт концепту «b-p(m/c, ...)» людей, що жили – творців певної форми суспільства, культури сім'ї, їхніх цінностей тощо, що сприймається концептом людини, яка живе. СР продовжує існувати у часі у певній формі, в якій вона зберігається в цивілізації і сприймається людьми, що живуть. Форма: театр, кіно, картини, скульптури, міфи та казки, художня література, публіцистика, наука та ін. завдяки цьому стає джерелом індивідуального досвіду тих, хто живе і, відповідно, їх внутрішньо психічною та внутрішньо особистісною (у міру дорослішання) СР. Така СР характеризується психомірністю, яка перетворюється в пам'яті людини, що живе, в режимі переважання активності психічної складових концепту «b-p(m/c, ...)» – емоційно-інтелектуальної, ціннісно-смілової та асоціативної.

У роботі наголошується, що при «цифровому авторстві» СР змінює свої якості, стаючи нелюдимісною, непсихомірною (у значенні цього контексту). Через війну між живою людиною, що існує та створеною нею психомірною СР, і цифровою реальністю, яка нею сприймається, виникає конфлікт (невідповідність, неузгодженість) на якісному рівні (як мінімум, це три

вищеназвані параметри). Його збільшення відбувається у режимі самоорганізації та призводить до прояву ефекту «критична відмінність».

Відтак, у дослідженні сформульовано й обґрунтовано нову, глобальну проблему критичної відмінності того, що було описане в математиці та природознавстві у другій половині ХХ ст. для середовищ / систем що саморозвиваються різної природи, з якою вже зіткнулося людство. Ця проблема пов'язана з явищем надшвидкої цифровізації в сучасних умовах, що має місце в психомірних процесах та в СР людини. Означене трактується авторами як загроза, небезпека для самої сутності людини – її ціннісно-сислової, емоційно-інтелектуальної, асоціативної, тобто власне її унікальної людиновимірності. Адже під впливом процесу цифровізації відбувається рух «від психомірності» людського середовища та діяльності у напрямку «до цифри, машинної логіки»: що призводить до «збіднення» людиномірності, а в майбутньому можливо і її «обнуління», заміщення «цифро-суб'єктом» з машинною логікою.

Одним з варіантів розв'язання сформульованої проблеми автори пропонують забезпечення соціальних інновацій в умовах невизначеності в аспекті посилення уваги на забезпеченні збереження людиномірності й психомірності соціальної реальності професійної освіти шляхом розробки та впровадження нового методичного контенту організації психосинергетичної навчальної та виховної дії спрямовану на формування соціальної відповідальності майбутніх професіоналів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Bondarenko V., Semenova A. (2020). Targets of strategic development of educational policy of Ukraine under integration into the European educational area: social and personal dimensions of cultural and historical integrity. *Education: Modern Discourses*, 3. <https://doi.org/10.37472/2617-3107-2020-3-02>.

Brookfield, S. D. (2000). Transformative learning as ideology critique. In J. Mezirow (Ed.), *Learning as transformation: Critical perspectives on a theory in progress* (pp. 125–148). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Compton, A. (1940). *The Human Meaning of Science*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Cranton, P. (1996). *Professional Development as Transformative Learning: New Perspectives for Teachers of Adults*. San Francisco, CA: Jossey-Bass Inc.

Cranton, P. (2006). *Understanding and Promoting Transformative Learning: A Guide for Educators of Adults* (2nd ed.). San Francisco, CA: John Wiley & Sons, Inc.

Cranton, P., & King, K. P. (2003). Transformative learning as a professional development goal. *New Directions for Adult and Continuing Education*, 98, 31-37.

Cranton, P. (1994). *Understanding and Promoting Transformative Learning: A Guide for Educators of Adults*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Davis, E. B. (2009). «Prophet of Science - Part One: Arthur Holly Compton on Science, Freedom, Religion, and Morality.» *Biology Educator Scholarship*, 216. https://mosaic.messiah.edu/bio_ed/216

Elias, D. (1997). It's time to change our minds: An introduction to transformative learning. *ReVision*, 20(1), 3.

Eschenbacher, S. (2019). Drawing lines and crossing borders: Transformation theory and Richard Rorty's philosophy. *Journal of Transformative Education*, 17(3), 251–268. <https://doi.org/10.1177/1541344618805960>

Finnegan, F. (2019). «Freedom is a very fine thing»: Individual and collective forms of emancipation in transformative learning. In T. Fleming, A. Kokkos, & F. Finnegan (Eds.), *European perspectives on transformation theory* (pp. 43–57). Cham: Palgrave Macmillan. http://doi-org-443.webvpn.fjmu.edu.cn/10.1007/978-3-030-19159-7_4.

Fleming, T. (2002). Habermas on civil society, lifeworld and system: Unearthing the social in transformation theory. *Teachers College Record*. Retrieved 11 May 2020 from <http://www.tcrecord.org/content.asp?ContentID=10877>

Fletcher, S. (2007). Mentoring adult learners: Realizing possible selves. In M. Rossiter (Ed.), *Possible selves and adult learning: Perspectives and potential. New directions for adult and continuing education* (no. 114, pp. 75–86). San Francisco: Jossey-Bass.

Grabove, V. (1997). The many facets of transformative learning theory and practice. In P. Cranton (Ed.), *Transformative Learning in Action: Insights from Practice. New Directions for Adult and Continuing Education*, 74 (pp. 89–96). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Habermas, J. (1975). *Legitimation crisis*. Boston, MA: Beacon Press. 357 p.

Habermas, J. J. (1984). *Reason and the rationalization of society. The theory of communicative action, vol. 1*. Boston, MA: Beacon Press.

Habermas, J. (1987). *Lifeworld and system. A critique of functionalist reason. The theory of communicative action, vol. 2*. Boston, MA: Beacon Press.

Kligyte, G. (2011). Transformation narratives in academic practice. *International Journal for Academic Development*, 16(3), 201-213.

Kozobrodova, D. (2020). The problem of psychomerism of social reality and its role in the extremely disequilibrium behavior of social environments in the context of selforganization. *Norwegian Journal of development of the International Science*, 45, 45–52

Loughlin, K. A. (1993). *Women's Perceptions of Transformative Learning Experiences Within Consciousness-Raising*. San Francisco, CA: Mellen Research University Press.

Mezirow, J. (1991). *Transformative dimensions of adult learning*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Mezirow, J. (1995). «Transformation Theory of Adult Learning.» In M. R. Welton (Ed.), *In Defense of the Lifeworld* (pp. 39–70). New York: SUNY Press.

Mezirow, J. (1997). *Transformative Learning: Theory to Practice*. *New Directions for Adult and Continuing Education*, 74, 5–12.

Mezirow, J. (2012). Learning to think like an adult: Core concepts of transformation theory. In E. W. Taylor & P. Cranton (Eds.), *The handbook of transformative learning: Theory, research, and practice* (pp. 73–95). San Francisco: Jossey-Bass.

Melkov, Yu. A. (2014). *Chelovekomernost postneklassicheskoi nauki* [The human-scale dimension of post-non-classical science]. Kyiv: Parapan. 254 p.

Okhrimenko, O. O., & Ivanova, T. V. (2015). *Sotsialna vidpovidalnist: Navch. posib.* [Social responsibility: A textbook]. Kyiv: National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute». 180 p.

Ziazun, I. A. (Ed.). (2008). *Pedahohichna maisternist: pidruchnyk* [Pedagogical skill: a textbook] (3rd ed.). Kyiv: Bohdanova A. M. 376 p.
https://www.pedagogic-master.com.ua/public/PM_Zyazyun.pdf

Polanyi, M. (1958). Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy. https://download.tuxfamily.org/openmathdep/epistemology/Personal_Knowledge-Polanyi.pdf

Polanyi, M. (1985). Lichnostnoe znanie [Personal knowledge]. M.: Progress. https://www.lib.tsu.ru/win/dokument/Infor-obrazov_portfel/Polani_M_Lichnostnoe_znanie_1985.pdf

Prigozhin, I., & Stengers, I. (1986). Vozvrashchennoe ocharovanie mira [The regained enchantment of the world]. Priroda, 2.

Rorty, R. (1989). Contingency, irony, and solidarity. Cambridge: Cambridge University Press.

Semenova, A. V., Huryn, R. S., Osypova, T. Yu., & Vashchenko, A. M. (2007). Osnovy psykholohii i pedahohiky: Navchalnyi posibnyk [Fundamentals of psychology and pedagogy: A textbook]. Kyiv: Znannia. 341 p. <https://www.pedagogic-master.com.ua/public/semenova/opp.pdf> (in Ukrainian)

Semenyshyn, M., Semenova, A., Klymenko, I., Shvets, D., Bratel, S., Krykun, V., et al. (2023). Quality parameters of higher education officers of the National Police in the conditions of imperative human-scale values. Kharkiv: RS TECHNOLOGY CENTER. DOI: <http://doi.org/10.15587/978-617-7319-67-1>

Taylor, E. W. (1998). The Theory and Practice of Transformative Learning: A Critical Review. Information Series no. 374. Columbus: ERIC Clearinghouse on Adult, Career, and Vocational Education, Center on Education and Training for Employment, College of Education, the Ohio State University.

Yershova-Babenko, I. (2020). The problem of a new scientific picture of the world. World of «Digits» and «Digital Subject». Norwegian Journal of development of the International Science, 44(2). Retrieved from http://nor-ijournal.com/wp-content/uploads/2020/09/NJD_44_2.pdf

Yershova-Babenco, I. V. (2020). Psikhosinergetika i ee mesto v postneklassike [Psychosynergetics and its place in post-non-classical science]. In V. B. Khanzhi, & N. V. Kryvtsova (Eds.), Psikhosinergetika: metodologicheskii status, teoriia i praktika. Odesa: Feniks, 8-51. <http://valerybabenco.com.ua/wp-content/uploads/2020/09/1599853850309981.pdf>

Yershova-Babenco, I. V. (2020). Psykho-synerhetyka: metodolohichnyi status, teoriia i praktyka [Psychosynergetics: methodological status, theory, and practice]. Odesa: Feniks. 256 p.

Husserl, E. (1999). Idei k chistoi fenomenologii i fenomenologicheskoi filosofii [Ideas for a pure phenomenology and a phenomenological philosophy]. M.: DIK.

<https://web.archive.org/web/20100222044819/http://www.lib.vsu.ru/elib/philosophy/b22055/part1.htm>

Бевзенко Л. Д. (2014). Українці в кризовому соціумі – соціальні координати задоволеності-незадоволеності життям. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Зб. наук. праць за ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. Т. 1. К.: Ін-т соціології НАН України, С. 338–350.

Бондаренко В. Д., Єршова-Бабенко І. В., Семенова А. В.. (2021). Особистісний вимір вищої освіти: актуалізація контенту людиномірності та цифровізації. Вища школа: науково-практичне видання. № 7-8 (204). С. 7–30. https://www.pedagogic-master.com.ua/wp-content/uploads/2021/10/naykova_shkola_07-08_2021_1.pdf

Бондаренко В. Д. (2011). Парадигма інтеграції: питання теоретичної рефлексії. Інтеграція як феномен суспільних трансформацій. Філософія інтеграції. За заг. ред. В. Д. Бондаренка, Ф. Г. Ващука. Вид-во ЗакДУ, Ужгород <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/3719>

Васянович Г. П. (2021). Педагогічна естетика: Навчальний посібник Л.: Норма., 434 с. с іл.

Добронравова І. С. (2017). Новітня західна філософія науки: підручник. Київ: ПАРАПАН.

Єршова-Бабенко І. В. (1992). Методологія дослідження психіки як синергетичного об'єкта. Монографія. Одеса: ОДЕКОМ, 124 с.

Єршова-Бабенко І. В. (2005). Психосинергетичні стратегії людської діяльності (Концептуальна модель). Монографія. Вінниця: NOVA KNYHA, 360 с.

Єршова-Бабенко І. В. (2023). Концептуалізація проблеми людської макроцілісності – концепт “BRAIN-PSYCHE (MIND/CONSCIOUSNESS...)”. Людина як цілісність: традиції та інновації: Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції (20 жовтня 2022 р., м. Одеса) / ред. кол.: В. Б. Ханжи (відп. ред.) та ін. Одеса, С. 76–107.

Єршова-Бабенко І., Шинкевич О. (2023). Явище «критична різниця» у соціальній самоорганізації – керуючий параметр у русі «від людини до цифросуб'єкта». Проблема психомірності щодо цифровізації. Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2023», 11–12 травня: [матеріали доповідей та виступів]. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2023. С. 609–614.

Зязюн І. А. (2003). Освітні парадигми в контексті філософських ідей. Професійна освіта: педагогіка і психологія. Українсько-польський журнал за ред. І. Зязюна, Т. Левовицького, Н. Ничкало, І. Вільш. Ченстохова Київ : Видавництво Вищої Педагогічної школи у Ченстохові, Вип. № 5. С. 213-226.

Кириченко Р. В., Колодяжна А. В. (2023). Психологічна готовність студентів до професійної діяльності. Науковий журнал «Габітус». ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій».

Одеса: Вид-во Видавничий дім «Гельветика». Вип. № 56, С.217-223.
<https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/25909/1/41.pdf>

Косяк І. В. (2013). Реалізація компетентнісного підходу у процесі викладання технічних навчальних дисциплін майбутнім вчителям технологій. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Серія №5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – Випуск 39: збірник наукових праць / за ред. Д. Е. Кільдерова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 285 с., С. 110–114

<https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7308/Kosiak.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Косяк І. В. (2024). Екологічний дизайн у проєктній діяльності майбутніх фахівців швейної галузі. Кропивницький: Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. Вип. 112.

DOI: 10.36550/2415-7988-2024-1-212-111-116

Назаренко О. А., Семенова А.В. (2021). Значущість якості підготовки фахівців інженерних спеціальностей в аспекті експоненціального росту інновацій у сфері нано-біо-інформаційно-когнітивних конвергентних технологій. «Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина») Випуск No 1(1) Київ. С. 58-77. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-1\(1\)-58-75](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-1(1)-58-75)

Ожеван М. А.. (1992). Людський вимір науки та наукові «виміри» людини. К.: Либідь

Олійник Л. Г., Марциняк-Дорош О. М., Медянова О. В., Паньковець В. Л. (2025). Самозбережувальна поведінка особистості як психологічний феномен. Наукові перспективи (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія

«Психологія»). No 3(57).. С.1478-1486. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-3\(57\)-1477-1486](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-3(57)-1477-1486)

Попович М. В. (2013). Бути людиною. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».

Професійна педагогіка: Підручник Авт.: О. В. Грабовський, Л. В. Коломієць, О. С. Савельєва, А. В. Семенова, В. Ф. Яні (2020). За заг. ред. А. В. Семенової. Одеса: Бондаренко М. О., 575 с.

Рорті Р. (1996). Філософія і дзеркало природи (фрагменти). Пер. В. С. Пазенка. Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія К.: Ваклер.

Семенова Алла. (2016). Ціннісний вимір досвіду суб'єктів педагогічної дії: монографія. Одеса: Бондаренко,. 434 с. http://www.pedagogic-master.com.ua/public/semenova/tsinisnyi_vymir.pdf

Семенова А. В. (2009). Парадигмальне моделювання у професійній підготовці майбутніх учителів: Монографія. Одеса: Юридична література,. 504 с.

<http://www.pedagogic-master.com.ua/public/semenova/paradigma.pdf>

Семенова А. В., Бондаренко В. Д., Висоцька Т. М. (2023). Людиномірність якості освіти: Філософсько-методологічний вимір професійної підготовки офіцерів Національної поліції України. Параметри якості вищої освіти офіцерів Національної поліції за умов імперативу людиномірних сенсів (теорія і практика). Монографія. Розділ 2. Одеса: Видавн. «Юридика»,. 440 с. С. 74-106. https://www.pedagogic-master.com.ua/2023/mono_ukr_74106.pdf

Фрейре П (2003). Педагогіка пригноблених. Пер. Олександр Дем'янчук. К.: Юніверс, 166 с.